

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

Bakalářská práce

Anežka Matějů

Prarodiče ve výchově

Grandparents in the educational process

Praha 2015

Vedoucí práce: doc. PhDr. Gillernová, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 28. dubna 2015

.....

Jméno a příjmení

Poděkování

Ráda bych poděkovala doc. PhDr. Iloně Gillernové, CSc. za vstřícnost a trpělivost při konzultacích, a za upřímné a hodnotné rady, které mi v průběhu vypracovávání práce věnovala.

Abstrakt:

Tato bakalářská práce se zabývá problematikou vztahů prarodičů a vnoučat. Teoretická část práce se soustředí na vztahy z pohledu prarodiče i dítěte. Mapuje úlohu prarodičů ve výchově, interakci dětí a prarodičů a zabývá se proměnou vztahu v závislosti na věku dítěte. Práce také zkoumá prarodiče v roli důležitého dospělého a jeho úlohu v koncepci mezigeneračního učení. V empirické části práce je uveden návrh výzkumu zaměřující se zejména na proměny vztahu prarodiče a vnoučete spolu s věkem dítěte a na mapování projevů vztahu vnoučete k prarodiči rozdílného pohlaví.

Klíčová slova:

prarodiče, vnoučata, důležití dospělí, mezigenerační učení, rozvody

Abstract:

This bachelor's thesis concerns relationships of grandparents and grandchildren. The theoretical part focuses at the relationships from grandparent's and child's point of view. It describes the role of grandparents in education, interactions of children and grandparents and transformation of the relationship depending on the age of the child. The thesis also examines grandparents in the role of important adult and in the concept of intergenerational learning. There is a presentation of my research project in the second part. This project is focused on the transformation of the grandparents and grandchildren relationships along with the age of the children, and different expressions of the relationships depending on the grandparent's sex.

Keywords:

grandparents, grandchildren, significant adults, intergenerational learning, divorces

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Dospělí v edukačním prostředí širší rodiny	7
2.1 Historické poohlédnutí.....	7
2.2 Důležití dospělí dítěte	9
3. Prarodiče a vnoučata.....	11
3.1 Prarodiče jako důležití dospělí	11
3.2 Věk dítěte a prarodiče	12
3.3 Různorodost působení prarodičů a jejich typologie	16
3.4 Zralost k prarodičovství	18
3.5 Když dítěti chybí prarodič.....	20
4. Interakce prarodičů a dětí.....	25
4.1 Mezigenerační učení	25
4.2 Reciprocita, vzájemné obohacování prarodiče a vnoučete	27
4.2.1 Prarodiče jako pojítka mezi minulostí a přítomností	30
4.2.2 Působení prarodičů v otázkách víry	31
4.3 Možná úskalí výchovy dítěte prarodičem	33
5. Návrh výzkumu	36
5.1 Cíle výzkumu a výzkumné předpoklady.....	36
5.2 Popis a výběr výzkumného vzorku.....	36
5.3 Výzkumný nástroj.....	37
5.4 Sběr, zpracování a analýza dat	38
5.4.1 Průběh sběru dat.....	38
5.4.2 Zpracování a analýza dat	39
5.5 Diskuse.....	41
6. Závěr	43

7. Literatura, zdroje	44
8. Přílohy.....	48

1. Úvod

Pro svou bakalářskou práci jsem zvolila téma prarodiče ve výchově. Sama jsem měla se svými prarodiči vždy krásné vztahy, takže jedním z důvodů výběru tématu pro mne byly četné vzpomínky na dětství, ve kterých prarodiče sehráli velkou roli. S prarodiči jsem měla možnost trávit mnoho společných chvil a jistě na mne prarodiče v mnohém zapůsobili. Má práce je tedy nepochybně mými vlastními vzpomínkami ovlivněna.

Bakalářská práce se skládá ze dvou částí – teoretické a empirické. V teoretické části jsem se pokusila pohlížet na prarodičovství z různých stran. Popisuji některé aspekty, které mohly zapůsobit na vztah s prarodiči, ať už jde o konkrétní charakteristiky prarodičů či četnost kontaktů s nimi. Zabývala jsem se dětmi, které byly primárně vychovávány rodiči, dětmi bez handicapů tělesných i duševních. Ve své práci vycházím zejména z české kultury, neboť se domnívám, že prarodiče mají u nás v rodinách své nezastupitelné místo. Mnohé informace jsem tedy čerpala z českých zdrojů, od českých autorů. Většina dostupných pramenů se věnuje převážně prarodičovské roli žen, svou práci jsem tedy zaměřila také tímto směrem, přestože by téma zvláštnosti mužské prarodičovské role jistě stálo za rozpracování.

Možná se většině z nás při slově babička vybaví obětavá žena, dobrotivá, laskavá, pilná a vždy účastná při našich bolestech. Ne u každého tomu tak ovšem může být. V práci se zabývám faktory, které mohou ovlivňovat, jaký obraz prarodičů si v sobě neseme. Například vyprávění prarodičů nemusí být jen naplněním volného času, ale i důležitým okamžikem formování názorů na svět. Ve své práci se také věnuji otázkám, jaký dopad na další život mohla mít přítomnost či nepřítomnost prarodičů v dětství, zda obohacují vnučata své prarodiče, zvažují možná úskalí při výchově dítěte prarodičem. Své místo v práci mají i rozvody rodičů, které často způsobují velkou spleť vztahů. Dítě se najednou ocitá mezi dalšími prarodiči a musí se vyrovnat s mnohými změnami. Rozvody však i prarodiče nesou po svém. Pokusila jsem se tedy popsat i možné reakce prarodičů na tyto komplikace.

V empirické části práce navrhuji výzkum k tématu proměny vztahů prarodičů s vnučaty působením přibýváním věku dítěte. Vycházím z předpokladu, že se vztahy s věkem proměňují. Zaměřuji se na způsoby trávení společného volného času, četnost kontaktů s prarodiči a jiné další proměnné.

2. Dospělí v edukačním prostředí širší rodiny

2.1 Historické poohlédnutí

V průběhu věků se přístup k výchově, zájem o správnou výchovu, i názor, jak je nejlepší děti vychovávat, proměňoval. Dnešní doba je v mnohém odlišná. Liší se v přístupech k dětem i v názorech na to, co je správné.

Přestože se mnohé změnilo a nadále mění, rodina vždy byla a je považována za základní stavební jednotku celé společnosti. Již v době pravěku byla rodina místem, kam se muži vraceli z lovu (z „práce“) za svými ženami a dětmi, ženy pečovaly o své potomky a očekávaly příchod svých mužů. I v době pravěku byla rodina velmi důležitá pro každého člověka. Rodina po všechny věky (více či méně) stále plnila své jedinečné funkce, ať už se v dějinách odehrávalo cokoli (Možný, 2006).

Dnes si pod pojmem rodina většina lidí pravděpodobně představí manželský pár a jejich děti. Přesuneme-li se však do **starověku** a **středověku**, pojetí rodiny bylo tehdy odlišné vzhledem k dnešní době. Pro pojem rodina existovaly dokonce dva různé významy. Rodina vyjadřovala velké společenství lidí, sdílející jednu domácnost a mající jednu hlavu rodiny, kterou všichni z domácnosti uznávali. V jedné domácnosti žilo tehdy více lidí dohromady, starší i mladší. Dále pak pojem rodina vyznačoval pokrevně blízkou skupinu lidí, sdílející moc a majetek. U šlechty takovéto rodině říkáme rod (Možný, 1990).

Rodina se v průběhu věků formovala působením vnějších podmínek a událostí, ale i podmínek ekonomických, působením ideologií, církve a dalších myšlenkových proudů pojících se s konkrétní dobou (renesance, humanismus, osvícenství atd.).

Podle Singly byla ještě na přelomu **19. a 20. století** rodina zahrnována do života nového páru zcela automaticky. Díky industrializaci důležitost prarodičů roste. Rostou totiž nároky na čas rodičů, kteří se potřebují věnovat své práci. Péče prarodičů tedy byla pomocí pro vytížené rodiče (Singly, 1999; Hauserová-Schönerová, 1996). V průběhu 20. století se nově utvořená dyáda od rodiny více osamostatňuje, a je vůči původním rodinám více autonomní. Partneři se čím dál tím více zaměřují jeden na druhého – na jeho osobnost a povahu, a cítí se více nezávislí na zbytku rodiny. Původní rodiny partnerů ustupují do pozadí (Singly, 1999).

Dvacáté století je ovlivněno rozvojem společenských i přírodních věd. Nové poznatky jsou získávány díky výzkumům v medicíně, sociologii, ale i psychologii. Poznatky o člověku, o dětech mohly jistě působit na chování tehdejších lidí.

Dnešní rodinu charakterizuje Helus jako **nukleární** a **dvougenerační**. Tedy jádro rodiny tvoří rodiče a jejich děti. Rodina je také **intimně vztahová** a **manželská**. Důležitými hodnotami pro rodinu jsou láska, snaha o vzájemné porozumění, blízkost a společné sdílení svých pocitů (Helus, 2007).

V dnešní době jsme obklopeni mnoha články o rodině, výzkumy a šetřeními. Podle publikovaných témat by se mohlo zdát pochybné, zdali je opravdu společně strávený čas a vzájemné sdílení důležitými hodnotami většiny společnosti.

Helus však podotýká: „*Rodina navzdory proměnám, kterými prochází, problémům, s nimiž je konfrontována, a pochybám, kterým čelí, zůstává svébytným druhem lidské pospolitosti, bez kterého si většina současníků nedovede svůj život představit*“ (2007, str.149).

Prarodiče vždy byly součástí rodiny. Kromě životních podmínek, které ovlivňovaly životy starší generace, působilo také jejich **postavení v rodině**. Význam příbuzných pro osamostatňující se pár v průběhu věků klesá. Dříve bylo zvykem, že rodiče silně dohlíželi na utváření nového páru. Partnery pro život dokonce svým dětem vybírali sami rodiče. Měli tedy následně i jiné postavení v nové rodině. V dnešní době potřebuje mít každý pocit, že si svého partnera vybral zcela sám, bez jakéhokoliv nátlaku, bez rad rodičů. Přirozeně tak narůstá autonomie jedince v rodině.

Někdy se spekuluje, proč by nemohli prarodiče bydlet v jedné domácnosti se svými dětmi a vnoučaty, když tato forma byla v minulosti běžná a dobře fungovala. Při této úvaze však musíme mít na zřeteli celkový posun ve změnách fungování širšího prostředí – prostředí ekonomické, technický posun, zájem trávení volného času, posun zájmů jednotlivců, změny ve vaření atp., dále pak i změny sociálně psychologické – např. změny v názorech i posuny hodnot, a změny ve vztazích mezi lidmi (Cibulec, 1980). Přestože tyto aspekty popisuje Cibulec koncem 20. století, v dnešní době jistě mnohé změny platí, dokonce bychom mohli v některých případech zaznamenat změny ještě větší.

Nesmíme také brát historický koncept společného vícegeneračního soužití jako ideální. I společné bydlení tří generací nemuselo být vždy chtěné všemi stranami. Mohlo jít např. o nutnost, kdy si ovdovělá žena nemohla dovolit samostatné bydlení a sociální zařízení pro seniory ještě nebyla zcela rozšířena a všem přístupna (Connidis & Arnet, 2009).

Nedávné výzkumy také ukazují zajímavé výsledky **ohledně společně tráveného času prarodičů s vnoučaty**. Společný čas, možná až překvapivě, je čím dál tím delší. Důvodem

proč tomu tak je, by mohlo být způsobeno přibýváním možností způsobu trávení volného času. Nabízí se více příležitostí ke společným činnostem. Díky delšímu společně strávenému času získávají také prarodiče čím dál tím více na důležitosti. Zvyšuje se tak důležitost prarodičovské role v životech vnoučat (Bengtson, 2001; Uhlenberg podle Copen & Silverstein, 2008).

Pokud bychom situaci prarodičů sledovali z hlediska kvantitativního, v průběhu věků jejich počet narůstá. Např. v USA před sto lety mělo všechny prarodiče jen 25% novorozených dětí. Rok 1996 ukazuje vysoký nárůst, a to až na 70% (Strom, R. & Strom, S., 2000). Podle výzkumu Hagestada a Herlofsona (2006) mělo v roce 1999 80% dvacetiletých osob alespoň jednoho žijícího prarodiče.

A jak je tomu se situací prarodičů a interakcí dětí dnes? Podle Hamplové jsou značné rozdíly mezi zeměmi jižní a severní Evropy. Země se liší v míře **intenzity** a **četnosti interakcí**. V severní Evropě se prarodiče s dětmi stýkají častěji, ne však tak intenzivně. Země jižní Evropy jsou naopak charakteristické celkově menším počtem kontaktů, o to však intenzivnějším a téměř každodenním. Česká republika je však ještě spolu s Rakouskem a Německem zemí, která není zařaditelná ani k jedné z variant, zvláště pokud jde o kontakty s dětmi do tří let věku. Prarodiče s dětmi přichází do kontaktu méně často a kontakty nejsou příliš intenzivní. Jedním z důvodů může být nízká zaměstnanost žen v ČR s dětmi ve věku do tří let, čímž se snižuje poptávka po hlídání dětí (Hamplová, 2014).

2.2 Důležitost dospělí dítěte

Důležití dospělí mohou na dítě působit vědomě, cíleně, ale i nevědomě. Takoví dospělí mohou být pro dítě přínosem v mnoha ohledech, útěchou, „průvodcem“ životem či inspirací, nicméně i působením negativním – pokud např. dospělý, od kterého se dítě učí, vykazuje deviantní chování (Greenberger, Chen & Beam, 1998).

Podle některých výzkumů bychom důležité dospělé mohli definovat jako: „*Ti, kteří mají zásadní vliv na adolescenta (dítě), na jejichž podporu se může adolescent (dítě) spolehnout, mohou pocházet z nejrůznějších sociálních skupin – vzdálenější příbuzní, učitelé, zaměstnavatelé, církevní představitelé, trenéři či starší přátelé*“¹ (Chen, Greenberger, Farruggia, Bush & Dong podle McNeill, 2010, str.1).

Po rodičích a vrstevnících působí na dítě či adolescenta i další významné starší osoby, se kterými dítě přichází do kontaktu. Ovlivňovat dítě tak mohou například starší sourozenci,

¹ Jde o vlastní překlad, ale dodržuji přesné citace

prarodiče a další příbuzní, učitelé, sousedé atd. Důležitým dospělým se tedy může stát téměř kdokoli. Mezi tři hlavní skupiny, odkud důležití dospělí pochází, bychom však zařadili **příbuzné, učitele a členy komunit**, do kterých mladý člověk patří. Podle nejrozumnějších výzkumů vyplývá, že hned za rodiči si stojí v naplňování psychických potřeb nejlépe **prarodiče** (Greenberger, Chen & Beam, 1998; Hendry, Roberts et kol., 1992).

Výsledky výzkumu s adolescenty a jejich důležitými dospělými, ukazují pozitivní působení „dobrých“ důležitých dospělých na **chování, cílevědomost i sebevědomí** dítěte. Tito dospělí mají podle výzkumu pozitivnější psychologické profily než vrstevníci a rodiče zúčastněných adolescentů (Haddad, Chen & Greenberger, 2011).

Ve výzkumu zabývajícím se odolností, se potvrdila důležitost pro jedince v sociálně slabších rodinách stát ve středu zájmu a moci na něj reagovat. Zde hrají podstatnou roli právě významní dospělí (Herrenkohl, E., Herrenkohl, R. & Egolf, 1994). Podobná studie s rodinami žijícími v horších životních podmínkách ukazuje, že všechny děti, které měly alespoň jednoho člověka, který jej podporoval a byl mu oporou – ať už šlo o babičku, starší sestru, učitele anebo souseda, dítě lépe prospívalo a lépe se mu dařilo (Goleman, 1987).

Charakteristiky významných dospělých jsou různé a podle toho také působí na děti. Podle výzkumu např. vysoce vnímaví, otevření, srdeční a vřelí dospělí se více pojí s dětmi a dospívajícími s vyšší mírou sebevědomí a menším počtem depresivních symptomů. Působení důležitých dospělých může mít opravdu dalekosáhlé výsledky, týkající se vzdělávání, sociální roviny – např. méně problémů s chováním, ale i roviny emocionální spokojenosti – např. menší pravděpodobnost depresivního chování (Haddad, Chen & Greenberger, 2011).

Dítě i dospívající potřebuje ke svému zdravému rozvoji vřelý vztah dospělých vychovatelů (Matějček, 1986). Působení důležitých dospělých v okolí dítěte je také **nezávislé na působení ostatních lidí** – rodičů, přátel atp. Pokud má dítě kolem sebe dobré sociální a podnětné prostředí, stává se dříve samostatnějším, zodpovědnějším a autonomním jedincem, který se zdravě odpoutává od rodičů (Greenberger, Chen & Beam, 1998)

Významní dospělí v životě dítěte mají tedy jedinečný přínos pro vnímání sebeúcty, na problémy s chováním i celkový pozitivní rozvoj. Prarodiče jako důležité osoby patří mezi důležité dospělé širší rodiny.

3. Prarodiče a vnoučata

3.1 Prarodiče jako důležití dospělí

„Dítě potřebuje v prvních dvou letech života ze všeho nejvíc lásku; především matky, ale i otce, prarodičů a sourozenců“ (Mádrová, 1998, s.14).

Vztah mezi prarodiči a vnoučaty je obvykle jiný, než vztah mezi dětmi a jejich rodiči. Prarodiče nemají za dítě tak velkou zodpovědnost jako rodiče (pokud přímo nezastupují chybějící rodiče). Mohou si tedy s dětmi dovolit udržovat vztah více přátelský, mohou dětské prohřešky snadněji odpouštět a nemusejí být k dítěti tolik přísní a striktní ve výchově.

Podle studie Sýkorové (2007) jsou dokonce vztahy mezi prarodiči a vnoučaty vyhodnoceny jako kvalitnější. Prarodiče uvádí, že mají ke svým vnoučatům mnohdy vztahy bližší než ke svým vlastním dětem. Vnoučata vnímají prarodiče také jinak díky generačnímu odstupu. Jsou jim tedy vzdálenější, ale zároveň i bližší. Prarodiče netíží přímá rodičovská zodpovědnost, rozhodující roli zde hraje **emocionalita** (Sýkorová, 2007). Podle Brožové mohou být však vztahy mezi prarodiči a vnoučaty i méně důvěrné v případě obav z velkého věkového rozdílu. Vnuci a vnučky se mohou obávat nenalezení porozumění svým problémům, či prarodiče mohou mít pocit, že už by dnešní mládeži dostatečně neporozuměli. Zdrojem narušení vztahů mezi prarodiči a vnoučaty bývají však zpravidla spíše konfliktní vztahy prarodičů s rodiči, které se následně odrážejí na dítě (Brožová, 2009).

Vztah prarodičů k vnoučatům je ovlivněn mnoha faktory a utvářen mnoha okolnostmi. Jde o řadu faktorů, které na vztah působí. Rozhoduje např. věk dítěte i prarodiče, zdraví prarodiče, kolik má prarodič volného času na dítě, finanční situace rodiny, kvalita vztahu rodičů a prarodičů dítěte, rozdíl mezi úplnými a neúplnými rodinami apod. Jedním z faktorů je také **pořadí narození dítěte**. První vnouče může získat pozici jedinečnosti, může být tzv. vymodleným dítětem rodičů, kteří dítě dlouho plánovali, ale na svět přišlo až po delší době. Dítě může být naopak i „překvapením“, může zastihnout rodiče i prarodiče nepřipravené. Dalším činitelem, který ovlivňuje vztah k vnoučatům, je, **kolik prarodiče vychovali sami dětmi** a kterému z jejich dětí se zrovna dítě narodilo. Liší se situace, mají-li prarodiče sami jen jedno dítě oproti situaci, kdy mají sami dětí několik. Má-li prarodič již jiná mnohá vnoučata od svých dalších dětí, vztah k novému přírůstku bude jistě jiný, než narodí-li se mu úplně první vnouče. Několikanásobný prarodič pak bude spíše jistější v péči o dítě a dítě pro něj nebude tolik neuchopitelným (Matějček & Dytrych, 1997).

Hauserová-Schönerová popisuje osobnostní podobnosti mnohých prarodičů se svými vnoučaty (větší oproti podobnosti dětí s rodiči), možné působení dědičnosti a následně větší souznění, porozumění, hlubší pochopení a větší toleranci, které jistě nejsou jen důsledkem větších životních zkušeností. Pokud se pak prarodiče ve vnoučeti sami nachází, jsou schopni lépe pochopit navzájem své chyby a jsou k sobě tolerantnější. Jedna z dalších podobností mezi prarodiči a vnoučaty je **podobnost v prožívání času**, a to volnější prožívání času. Taková uvolněnost pak nechává prostor pro citovou vřelost a tvořivé vztahy (Hauserová-Schönerová, 1996).

Podle výzkumu Uhlenberga a Hamilla vyplývá, že prarodiče, a to zejména ženy, vídají svá vnoučata více ze strany svých dcer než synů. Prarodiče z matčiny strany také více než ze strany otce vypovídají o větším uspokojení, které se jim skrze vnoučata dostává (Uhlenberg & Hammil, 1998).

3.2 Věk dítěte a prarodiče

Vztahy k rodičům, ale i k prarodičům jsou velkou měrou ovlivňovány **věkem dítěte**. Role prarodičů nabývá na důležitosti zejména v období, kdy dítě překypuje energií a rodiče již nejsou schopni tolik náporu sami unést. Jde tedy zejména o období batolete a předškolního věku (Šulová, 2010).

V raném věku tak mohou mít děti dokonce k prarodičům bližší vztah než k samotným rodičům. Důvodů může být mnoho, nicméně určitou roli zde bude hrát rozvaha a nadhled starších lidí, časové možnosti, shovívavost, otevřenost a ochota naslouchat. Márová popisuje: „...*Málokterá babička odbude vnouče „Dej mi pokoj s takovými starostmi! Tvoje starosti na moji hlavu! Nemám čas, až potom!“*“ (1985, s.96).

Nejmladší děti

Již v raném věku není jednotlivec jen výsledkem sociálního působení, nicméně i samo dítě je schopno své prostředí aktivně měnit, přizpůsobovat se a interagovat (Šulová, 2010).

Do dvou let dítěte je velkým úkolem všech pečovatelů dítěte střežit, co kde dělá, s čím si hraje a kde se pohybuje. Dítě objevuje své prostředí a je třeba jej chránit i před nástrahami běžného domácího vybavení, neboť dítě vše strká do úst a ohrožuje samo sebe. Dochází také k pomalému osamostatňování dítěte. Je třeba brát na vědomí, že ještě samo mnoha věcem nerozumí a nedohlédne důsledků (Holmes, 2009). Prarodiče tedy mohou rodičům pomoci dítě uhlídat a zabavit jej. Mohou dítě např. krmit, hrát si s ním a číst si s ním jednoduché dětské obrázkové knížky.

Batolecí věk

„Já to cukrovám, gumím, štěkuju, lodí jsem jel po mořovi, teta mluvila spisovatelně, dědeček bumá na bubínek, král má královnu a dudák dudovnu, válec to utvrdoval, peškem se peškuje a Broučci se modlili k Pámbuchovi“ (Strašíková podle Vágnerová 2000, s.81).

Rodiče, prarodiče - nejbližší okolí – mohou dítě v tomto období velmi ovlivňovat. Podle toho, jak je dítě hodnoceno, začne sebe samo vidět. Začíná se formovat jeho vlastní identita. Dítě potřebuje kolem sebe chápavé prostředí, které mu nebude jen vyčítat, že se málo snaží atp., nýbrž prostředí, které mu bude posilovat pozitivní sebeobraz. Nejbližší lidé okolo dítěte by měli být pomocí, když dítě samo něco nezvládá, povzbuzením, že všechno nakonec samo zvládne (Šulová, 2010, 2013). Projevy negativismu jsou zcela normální a zdravý projev dítěte. Dítě se tak učí bránit vlastní JÁ, vymezuje se vůči okolí a brání se. Projevy negativismu jsou však tím silnější, čím jsou děti více řízeny a mají menší svobodu. S narůstajícím tlakem ze strany autority narůstá i větší protitlak ze stran dítěte (Šulová, 2013). Dítě v tomto období často odmítá nabízenou pomoc, chce vše dělat samo a je pyšné na to, co zvládne. Potřebuje být za své zvládnuté úkoly dostatečně odměněno, akceptováno, a očekává odsouhlasení se svou novou rolí. Jistě je však důležité i pevné vedení, které dítěti určí hranice a mantinely, aby dítě nejednalo na úkor druhých. Díky své trpělivosti jsou prarodiče také často těmi, kteří vydrží dlouhé hodiny zodpovídat opakující se otázky „A proč?“, čímž značně přispívají k řečovému vývoji dítěte (Langmeier & Matějček 2011).

Je důležité, aby projevy dítěte byly korigovány někým, kdo dítě nadevše přijímá, miluje a kdo je mu často nablízku. Od počátečního „ne, ne“ přes vysvětlování, proč to a to nejde, dochází k postupnému procesu zákazů, „zlobení se“ na dítě a díky těmto krokům až k interiorizaci společenských norem důležitých pro život (Šulová, 2007).

Prarodiče mohou v tomto období využít své trpělivosti a shovívavosti a pomoci tak vyčerpaným rodičům se zvládnutím vztekajícího se dítěte a svou výdržností podporovat v dítěti zdravý vývoj **sebeobrazu** a **sebepojetí**, pomáhat pěstovat **dobré návyky** a budovat **pozitivní postoj k okolí**.

Předškolní věk

„Můj nejlepší kamarád je Honza, chodí se mnou do školky a nosí taky kšandy“ (Lukáš, 5 let; Vágnerová, 2000, s.127)

Radostí pro prarodiče, které mají dítě v předškolním věku, budou jistě například všechny dětské umělecké výtvary, pokroky v celkovém vývoji a schopnostech dítěte, ale i ochota dítěte zapojit prarodiče do hry.

Předškolní dítě je vázáno na právě vnímané podněty. Realitu si samo pak dotváří svými představami a konfabulacemi, aby pro něj samotného byla smysluplná. Je důležité, aby mělo dítě dostatek prostoru k vlastnímu vyprávění příběhů a zážitků. Díky tomu může pak aktivně a dokonce se zájmem rozvíjet řeč (Šulová, 2007). Jelikož rodiče nemusejí mít vždy čas dítě vyslechnout, mohou zde nastoupit prarodiče se svým zájmem o potřeby dítěte a věnovat jim svůj volný čas.

V předškolním věku je také charakteristická otázka „A proč?“. Dítě chce poznávat souvislosti ve svém okolí a umí se dlouho opakovaně dotazovat. Ideální pro dítě tedy je, když má kolem sebe trpělivé dospělé, kteří jsou ochotni na dětské dotazy stále odpovídat (Šulová, 2007). I zde mohou prarodiče hrát důležitou roli.

Školní věk

„Až budu velkej, budu chodit do školy a budu mít vyboulenou (plnou) tašku“ (Lukáš v předškolním věku; Strašíková podle Vágnerová, 2000, s. 134)

Nástup do školy je považován za důležitý sociální mezník. Dítě s nástupem do školy získává novou roli – roli školáka. Nové roli přisuzuje takový význam, jaký jí přiřítají jeho nejbližší dospělí. Od svých blízkých je také citlivé na **hodnocení školního výkonu**. Pocity úspěchu či selhání jsou velmi závislé na názoru dospělých. Pro dítě je realitou to, co mu lidé sdělují. Názor a hodnocení dospělého mají zpočátku dokonce subjektivně větší váhu než samotný výkon. Pokud dospělí hodnotí dítě neobjektivně, v horším případě negativním směrem, může tento soud dítě špatně ovlivnit – nepřesnost si samo neuvědomí. Jde například o případy, kdy rodiče určují dětem příliš vysoké cíle, případně stále nejsou s něčím spokojeni (Vágnerová, 2000).

Aby dítě zdárně zvládlo všechny nároky spojené se školní docházkou, musí umět přijatelně komunikovat, dosáhnout určité socializační úrovně (Vágnerová, 2000). Jelikož má v socializačním procesu největší důležitost rodina (dítě přejímá normy i hodnoty), pomoci rodičům rozvíjet dítě správným směrem mohou právě prarodiče.

V rodině se dítě učí vrstvat do společnosti a v rodině také dochází ke vzniku dobrých i špatných návyků. Dospělí by měli mít na paměti, že jsou pro dítě vzory, od kterých **prejímá a napodobuje chování**. Pokud chování dospělých má více negativních prvků a dítě se

takovému chování naučí, velmi obtížně se jej později odnaučuje (Cibulec, 1980). Období mladšího školního věku je však také nazýváno obdobím „hodného dítěte“. Osoby mající autoritu jsou dítětem uznávány nekriticky. Snaží se tak co nejlépe dostat jejich očekávání. Tyto osoby jsou také pro dítě stále těmi nejdůležitějšími z ohledu jistot. S postupným osamostatňováním se síla působení autorit proměňuje a okolo deseti let začíná být dítě vůči cizím názorům více kritické (Ptáček & Kuželová, 2013).

Rodina je také pro jedince důležitá tím, že poskytuje prostor, kde se může dítě předvádět, aniž by sklidilo posměch. Děti se v tomto věku rády předvádí a záleží jim na reakcích okolí – tedy rodičů i prarodičů. Rozdílné hodnocení výkonů, může působit i na zaujímání pozitivních či negativních postojů dítěte k dospělým – podle sympatií, které si dítě vyslechlo. Toto pak může dále vést k rozporům mezi rodiči a prarodiči a zpětně se promítat do celkového vztahu dítěte k dospělým (Cibulec, 1980).

Problémy školních dětí se mohou zdát mnohým rodičům zanedbatelné a nevhodně je tedy podceňují. Takové podceňování však vede k oslabování vztahu a dítě si hledá jiné nejbližší členy rodiny ke svěřením svých problémů. Často se těmito nejbližšími stávají právě prarodiče, kteří dítě láskyplně vyslechnou. Pokud dítě častěji nachází pochopení u prarodičů než rodičů a citová vazba směřuje tedy více k nim, mohou tak vznikat mnohé zbytečné konflikty uvnitř rodiny (Cibulec, 1980).

V tomto náročném věku by tedy prarodiče měli být obzvláště pevnými **jistotami**, důležitou **oporou** a místem, kde dítě vždy najde **pochopení**.

Období dospívání

Proměna vlastního těla se projevuje i v postojích, které pubescent zaujímá. Každý jedinec dospívá jiným tempem, což může vést k frustraci jedince, který se od ostatních nějak liší. Dospívající bývají celkově labilnější, introvertnější, bývají zranitelnější a vztahovačtější (Vágnerová, 2000). Sklony ke konfliktům a výstřednostem, které jsou u dospívajících časté, nemohou často dospělí blízcí jedince pochopit a vytváří si tak i třeba nevědomě ve vztahu bariéry. Jedinec naopak potřebuje od rodičů i prarodičů **porozumění**, potřebuje mít pocit, že se druzí snaží jeho problémům porozumět (Cibulec, 1980).

V průběhu dospívání se také značně mění názor na jiné lidi. Dochází i k sociální proměně role – dospívající odmítá roli podřízeného. Jedinec se více odpoutává od rodiny, dochází k **proměně citové vazby** k jeho nejbližším. Velkou roli hraje vrstevnická skupina, ve které dospívající hledá oporu (Vágnerová, 2000). Takové odpoutávání od rodiny je často onou

„třecí plochou“ mezi rodiči, prarodiči a dospívajícími. Dospělí již nemají takový přehled, kde se dítě nachází, nejráději by jej stále drželi pod přímou kontrolou. Často se také obávají, aby se s kamarády nezkazil a nějak si neublížil (Cibulec, 1980).

3.3 Různorodost působení prarodičů a jejich typologie

Jsou prarodiče, se kterými dítě zažívá dobrodružství, která jsou s rodiči nemyslitelná. Někteří prarodiče s dětmi tak trochu i „zlobí“. Jiní jsou naopak klidní a trpěliví a dětem vždy nabízejí klidné útočiště. Jsou prarodiče, kteří mají jen jediné vnouče, jiní na stará kolena prožívají chvíle v obklopení mnoha malých vnoučat, mezi které rozdělují svou péči. Jedni se musí o vnoučata dělit s jinou babičkou, druzí mají svá vnoučata jen pro sebe (Lusso, 2011).

Jakým se člověk stane prarodičem, závisí jistě na věku, ve kterém do nové role přichází, a jak se se svou rolí ztotožní. Závisí na individuálních osobnostních dispozicích, na roli, kterou v rodině zastává, určitými zvyklostmi v rodině, ale i na mnohých dalších okolnostech, které život připravuje. Podle těchto a dalších kritérií bychom mohli rozpracovat rozsáhlou typologii prarodičů. Ve své práci se však pokusím uvést typologie jen podle některých vybraných kritérií.

Matějček a Dytrych (1997) rozdělují prarodiče na kategorie podle vybraných aspektů. Jako hlavní aspekty, podle kterých jsou prarodiče podle autorů děleny, jsou: věk, míra autority v rodině, míra ochrany a altruismu, fáze života, ve které se prarodič nachází a četnost kontaktů s vnoučaty. Prarodiče tak dělí na 6 skupin, které názorně nazývají:

Vládci rodiny: Jde o autoritativní prarodiče, kteří se snaží udržovat si stálý respekt u svých dětí i vnoučat, nikdo jim neodporuje a v rodině mají velkou autoritu. O svých názorech nediskutují, očekávají jejich nekritické přijetí. Málo tedy přihlížejí k přáním ostatních členů rodiny. Vzbuzovat mohou nejen respekt a úctu, nicméně i určité obavy a chuť ke vzpouře.

Márová (1985) se vyjadřuje k obdobnému typu prarodičů. Popisuje dominantní jedince, kteří mají dojem, že jsou stále pány domu, čekají od ostatních podřízené chování a diktují ostatním, co mají dělat, čímž ohrožují mladé manželství. Takové manželství může dojít až k rozpadu, případně k volbě vzdálit se od diktátorské osoby.

Protektori: Cílem protektorů je chránit svá křehká vnoučata od tvrdého světa. Snaží se jim věnovat veškerou možnou péči. Často se o ně strachují, chrání je před cizími lidmi, zasahují a řeší za ně i drobné dětské spory. Hlídnou, aby vnoučatům nikdo neublížoval, a snaží se rozhodovat, s kým si dítě smí hrát. Protektorské prarodiče jímá strach, že jejich vnoučata

někdo zkazí či že na ně bude mít nějaký člověk či situace špatný vliv. Často jsou netolerantní a chtějí, aby se vnoučata chovala podle jejich představ.

Obětavci: Obětavci jsou altruisté, kteří jsou svým vnoučatům ochotni splnit vše, co jim jen na očích vidí. Nelitují ničeho, co jde pro dobro a radost vnoučat, nelitují majetku, času ani sil. Své uspokojování potřeb jsou ochotni odložit, pro přednější uspokojení potřeb vnoučat. Někdy však tato zdánlivě čistá obětavost nemusí být bez dalších záměrů. Jsou i tací prarodiče, kteří se takto obětují proto, aby je druzí litovali a obdivovali. Altruismus našli jako prostředek k získání pozornosti, zájmu svých dětí a získání uznání. V tomto případě jde pak altruismus ruku v ruce s egocentriem. Může jít o prarodiče, kteří mají pocit nedostatečné péče od svých dětí, opomíjení a nezájem.

Žijí nový život: Jde o prarodiče, kteří žijí sami bohatým životem, o prarodiče, kteří se například stávají, stejně jako jejich děti, novými rodiči. V takových případech věnují více své energie svému vlastnímu dítěti než vnoučatům. Jedná se zejména o případy rozvedených partnerů, následných vzniků nových manželství a opětovné rodičovství s novými partnery.

Dalším případem prarodičů „Žijí nový život“ jsou tací, kteří jsou na vrcholu své prosperity a nechtějí být zdržováni vnoučaty a omezováni ve svých životních plánech. Může jít např. o perspektivní podnikatele spokojené se svým budováním kariéry.

Opuštění: Rodiče ani vnoučata nejeví o své prarodiče zájem, nezajímají se o jejich životy. Opuštění prarodiče mohou bydlet daleko a časová náročnost návštěv nese své důsledky. Prarodiče pocítují opuštěnost a neúčinnost, neboť již dětem nestojí ani za návštěvu.

Ti všichni ostatní: Poslední kategorií, kterou Matějček a Dytrych uvádí, jsou prarodiče takoví, kteří se nehodí do žádné ze zmíněných předchozích typů. Každý člověk je jedinečný, a proto není vždy možné každého člověka násilně řadit do kategorií (Matějček & Dytrych, 1997, s. 105 – 110).

Márová (1985) uvádí velké rozdíly mezi osamělým prarodičem a tím, který má ještě stále svou rodinu, děti a domácnost. Pro svou vytíženost se tak přibližuje ke kategorii „Žijí nový život“, kterou uvádí Matějček a Dytrych (1997), a kterou jsem výše podrobněji popsala. Uvádí však také aspekt, že k rozdílu přispívá i chování dospělých dětí, kteří na své rodiče kladou rozdílné požadavky. Na osamělé jedince kladou větší nároky, předpokládají větší péči a pomoc. Ve druhém případě se snaží většinu zvládat vlastními silami.

Další možností dělení, které uvádí Lusso (2011), je podle akceptace prarodičovské role, podle míry připravenosti k prarodičovství a určité dosažené míře životní moudrosti.

Takto bychom mohli prarodiče rozdělit na „**Pomáhající prarodiče**“ a „**Problémoví prarodiče**“.

Problémoví neboli nesnesitelní prarodiče: Tato skupina prarodičů je popudivá, stále nespokojená a kritizující, egocentrická, zahořklá a uzavřená. V krajních mezích soupeří s mladou generací, vynucují si péči a čas. Raději pečují o svá domácí zvířata než o vnoučata, paradoxně si však svým dětem stěžují na nedostatek času a prostoru s vnoučaty, který jim rodiče nabízí. Svým dětem vytýkají, že nepřejí starším nic dobrého, vytýkají jim nesprávnost výběru životního partnera i mnoho dalšího. Problémoví prarodiče kontrolují životy svých dětí a neustále jim opakují, co by měli dělat jinak. Přítomnost takových lidí je jistě nepříjemná.

Pomáhající neboli moudří prarodiče: Jde o osoby vyrovnané a moudré, se kterými se ostatní rádi vídají a vyhledávají jejich přítomnost. Neuzavírají se do lítostí a užívají si nynějších okamžiků. Svým dětem nechávají svobodu, povzbuzují jejich rodičovskou roli. S hlídáním a pomocí s péčí o dítě jsou k dispozici. Moudří prarodiče umí naslouchat, projevovat svůj názor, respektovat názor druhých a nabízet konstruktivní řešení problémů (Lusso 2011, s.93-97).

3.4 Zralost k prarodičovství

„Před nějakým časem jsem se stala babičkou. Zdá se mi, jako by to bylo včera! Všechno bylo najednou úplně jiné! Prožívala jsem tolik nejrůznějších a dosud neznámých emocí!“ (Krafftová, 2011, s. 7).

Když se člověk stává prarodičem, v rodině dochází k velkým změnám. Ustálené vztahy se proměňují, rodinný systém se přeskupuje. Jednotliví členové rodiny mění své role, postavení i pořadí v rodové linii. Noví prarodiče se ocitají na neznámých pozicích, jim dobře známé prostředí prochází proměnou. Na cestě prarodičovstvím se člověk setkává s nejrůznějšími překvapeními, radostmi, úžasem, ale i dalšími emocemi všeho druhu, i těmi negativními – jako je např. zklamání. Pro některé může být fakt stát se prarodičem něco nádherného a radostného, pro jiné však obdobím plným konfliktů a starostí. Procesem stárnutí prochází každý z nás trochu jinak. U všech však dochází k úbytku sil, snižování pozornosti i snižování schopnosti empatie. S tímto vším se musí prarodič srovnat a vybalancovat svou novou pozici (Krafftová, 2011).

Role prarodiče se musí postupem času průběžně budovat. Takové **budování role** si žádá jistou míru tolerance, jemnost a otevřenost novým zkušenostem. Pro ty, kteří si pamatují chování svých prarodičů, může být přiblížení se prarodičovské roli jednodušší, neboť se

mohou ze svých vzpomínek s prarodiči inspirovat (Krafftová, 2011). Kromě věku působí na přijetí role i další faktory. První reakce závisí na situaci, při které vzniká. Jistě se pak reakce liší, zda jde o dítě dlouho očekávané, vyprošené či neplánované a nechtěné (Márová, 1985).

Pokud není prarodič dostatečně vyrovnán se svou novou rolí, může se chovat nepřiměřeně, uchylvat se k vydírání vnučat i svých dětí. Někdy se stává, že někteří starší lidé žárlí na malé děti, kterým se mladí rodiče věnují více než jim, žárlí z pocitu, že nemají dostatek pozornosti. Rodiče pak mohou ze samé starosti věnovat své síly dětem i svým starým rodičům a partnera kvůli nedostatku času opomíjet (Krafftová, 2011). Reakce na svou novou roli se může projevovat i odporem ke stáří. Neochotou „ponížit“ se mezi tuto věkovou kategorii. Takoví lidé pak mohou např. bránit osamostatňování svých dětí, nesouhlasit s jejich novými známostmi, sňatkem, dětmi a dalšími projevy vyspělosti svých dětí (Márová, 1985).

Připravený prarodič pro svou roli by měl umět **ovládat** své **emoce**, zejména pak mj. hněv a strach a nepřenášet je na zmatené děti. Důležité je uvědomit si, co se v člověku děje a proč. Dobré je učit se rozpoznávat a umět vyjadřovat své potřeby, a zároveň neubližovat a nezraňovat. Je však běžné, když se po dlouhém hlídání dítěte cítí prarodič unaven a snadno se poddá stresu. Takové reakce pak nejsou „nevyzrálé“, nýbrž vzhledem k náročnosti péče o dítě běžnou záležitostí. Prarodiče připravení na svou roli by kromě emocionálních výkyvů, obav a strachů, měli ovládat i umění pomoci vnučatům zvládat jejich strasti a učit je emoce správně pojmenovávat a přispívat tak k emoční vyrovnanosti dítěte (Lusso, 2011).

Aby se stali prarodiče dobrými a sebejistými, existuje např. ve Francii a Švýcarsku tzv. **Škola prarodičů**. Tato škola slouží k vyjasnění a posílení role a místa prarodičů v rodinné konstelaci v současné společnosti (Krafftová, 2011).

Ve škole pro prarodiče mají k dispozici skupinu dobrovolníků tvořenou jinými prarodiči, důchodci i profesionály, kteří ve svém životě někdy pracovali ve výchově, vzdělávání, pedagogice, poradenství atp. Ve škole prarodičů probíhá průběžné **vzdělávání** formou seminářů, konferencí, ateliérů, dále pak **reflexe role prarodiče** s cílem předcházet rodinným konfliktům. Nabízí také možnost pohovoru a podporu v problematických situacích. Snaží se podporovat a povzbuzovat předávání zkušeností mezi lidmi, povzbuzovat a usnadňovat komunikaci v rodině, podporovat mezigenerační vztahy, dopomáhat navazování nových vztahů stejné věkové kategorie a mnoho dalšího (Lusso, 2011). Škola prarodičů může být jistě velkým povzbuzením pro všechny, kteří se ve své nové roli stále hledají.

3.5 Když dítěti chybí prarodič

Prarodiče jsou nenahraditelným ztělesněním plynutí života. Jsou nám svědectvím o běhu času, což jsou schopné chápat děti kolo 9. roku. Děti si začínají si uvědomovat, že někdy zestárnou i jejich rodiče, a že ani oni se stárnutí v životě nevyhnou (Matějček, 1997).

V různých částech své práci popisují důležitost a přínosy prarodičovské péče. Zatím jsem však vždy brala v potaz, že dítě kolem sebe má prarodiče, se kterými tráví nějaký společný čas. Co když se však dítě se svými prarodiči vůbec nestýká ať už z důvodu nezájmu jedné strany či nemožnosti kontaktu (například z důvodu úmrtí)?

I z nejrůznějších statistik vyplývá, že ne všechny děti mají to štěstí vyrůstat po boku svých prarodičů. Velkou takovou skupinou jsou **děti v ústavní péči**. Statistiky počtu dětí v ústavní péči² ukazují vysoká čísla. V ČR bylo ke konci roku 2006 v ústavní péči evidováno 24,5 tisíc dětí. Srovnáme-li tento rok např. s Polskem, vychází počet dětí v ústavní péči u nás více než dvojnásobně nižší. V Polsku bylo evidováno 55,6 tisíc dětí. Oproti tomu např. v Maďarsku a Slovensku jsou čísla mnohokrát nižší. Zde se jednalo shodně o 7,4 tisíc dětí (Nadace táta a máma, 2008).

Samozřejmě ne všechny děti zůstávají v ústavě až do své dospělosti. Pro mnohé z nich se dříve či později najdou náhradní rodiče – náhradní rodina. Prarodiče tedy teoreticky mohou znovu získat. Je však také otázkou, ve kterém věku se do nové rodiny dostanou, jak nové prarodiče přijmou, a jak noví prarodiče přijmou dítě z ústavu.

Děti, které nevyrostají s prarodiči, nejsou zdaleka jen děti v ústavních zařízeních. Kromě těchto dětí se jistě jedná i o mnoho dalších. Někteří prarodiče například nemají motivaci starat se o své vnuky a vnučky. Chtějí si jen užívat bezstarostného života, jsou na péči o vnoučata příliš mladí, či bydlí ve velké vzdálenosti od mladé rodiny a častý kontakt ani není možný. Může se také jednat o děti, které o prarodiče přišli přirozenou cestou – úmrtím ve stáří, nicméně i děti, jejichž rodiče se rozvedli a se svými prarodiči se tedy nevidají.

² „...pro ČR zahrnují počty dětí v ústavní péči: děti v kojeneckých ústavěch, dětských domovech pro děti do 3 let, dětských domovech, dětských domovech se školou, diagnostických ústavěch, výchovných ústavěch, ústavěch sociální péče a SOS dětských vesničkách. V ostatních státech je typologie zařízení často odlišná. Počty mladistvých ve výkonu trestu nejsou zahrnuty...“ (Mezinárodní srovnání: Počty dětí v ústavní péči, 2008).

Rozvod rodičů - ztráta či nárůst počtu prarodičů?

Aby se dítě dobře a zdravě po duševní stránce vyvíjelo, mělo by vyrůstat v prostředí, které bude vřelé a stálé. V dnešní době je však stálost prostředí velmi narušována a ohrožována více než kdy dříve. Při rozvodu manželé možná málo domýšlejí důsledky, které může jejich rozvod pro dítě mít.

Počet rozvodů je v naší republice stále vysoký. Podle Českého statistického úřadu (2015) bylo v roce 2012 **rozvedeno přes 26 tisíc manželství** (o 1,7 tisíce méně než v roce 2011). Dále pak: *„Z celkového počtu manželství rozvedených v roce 2013 bylo 57,1 % s nezletilými dětmi. Podíl rozvodů s nezletilými dětmi se v průběhu let postupně snižuje, před deseti roky byl 63,4 %, ještě o desetiletí dříve 72,0 %. Svou roli zde hraje jak nízká plodnost posledních desetiletí, tak vyšší zastoupení rozvodů déletrvajících manželství, kdy již děti manželů dosáhly dospělosti. Na jednu rozvádějící se dvojici s nezletilými dětmi však stabilně připadá průměrně 1,5 dítěte“* (Český statistický úřad, 2015).

Prarodiče pro své děti jen málokdy vítají rozvod jako výhru. Pověštinou sami na sebe berou pocity prohry a neúspěchu za své dítě. Často pocítují velké zklamání, pocity ohrožení další prosperity svého syna či dcery, prosperity vnoučat, ale i své vlastní. Prarodiče ženského pohlaví pak bývají většinou do situace okolo rozvodu více vtaženi a snaží se více zasahovat než mužští jedinci. Oproti tomu prarodiče - muži se více distancují, straní se debat okolo rozvodu, a raději vstupují jen jednorázově – např. domluvami svým dětem, pohružkami a tak dále (Matějček, 1997).

Prarodiče mohou být rozvodem svých dětí silně poznamenáni. Spolu se svými dětmi často prožívají svěření dítěte do péče i další porozvodové starosti (Matějček, 1997). Stává se, že mladí žijí již v nových vztazích, ale jejich rodiče se stále s rozvodem nemohou smířit. Nejde jim jen o své dospělé dítě, ale i o vnoučata, která jim přirostla k srdci a prožívají utrpení za ně. Děti byly například zvyklé trávit čas u prarodičů, prarodiče si naopak zvykli na ně. Márová popisuje i konkrétní povzdechy prarodičů: *“Bože, kluci, jestlipak vám budu ještě někdy povídat pohádku nebo tebe držet za ruku!”* (1985, s.123). Pokud děti vyrůstaly od svého raného dětství s prarodiči, vytvořil se láskyplný vroucný vztah, který je těžký z ničeho nic přerušit. Děti si zvykly nejen na prarodiče jako takové, ale i na prostředí, které se s prarodiči pojí. Mnohdy je jim takové prostředí známé obdobně jako jejich vlastní domov a rády se do něj navrací. Situace je o něco jednodušší, pokud byly vzájemné kontakty s vnoučaty jen občasné a vztah nenabyl velké intenzity (Márová, 1985).

Lusso cituje prarodiče, které napjaté vztahy jejich syna či dcery trápí i vzhledem ke svým vnoučatům: *“Vztah mezi rodiči je hodně napjatý a my se nemůžeme těšit z vnuků tak jako jiní prarodiče! Po rozvodu se o děti stará snacha, která se přestěhovala hodně daleko. Je mi tak smutno!”* (Lusso, 2011, s.17).

U stárnoucích rodičů rozvedených dětí se dají směrem k vnoučatům vysledovat dvě hlavní tendence. Může to být neustálé litování vnoučat či naopak odmítání vztahu s dítětem, ze strachu z genetického zatížení jednoho z rodičů, nejčastěji snachy či zetě. Díky šestiletému výzkumu Matějčka a Dytrycha, ve kterém sledovali rozvedené dvojice a měřili jejich stupeň spokojenosti a adaptace s rozvodem, ukázali, že po šesti letech se s rozvodem plně nevyrovnalo 35% žen a 22% mužů. Znamenalo to tedy stále **nevyřešené konflikty**, které mají nutný přesah i na prarodiče (Matějček & Dytrych, 1997).

Matějček a Dytrych rozdělili prarodiče podle možných reakcí na rozvod svých dětí. Popisují 11 možných typů, ve kterých hrají roli zejména tyto proměnné: souhlas či nesouhlas se sňatkem, zájem o život svého dítěte, angažovanost a prožívání rozvodu svých dětí, soucit s vnoučaty, schopnost vyrovnat se s rozvodem – radost, vztek, vyčítání, urážky atp., smíření se se situací a respekt k činům svých dětí.

Iniciátoři: Tato skupina prarodičů byla již od počátku proti sňatku svých dětí, což při rozvodu nahlas projevují. Sami také rozvodu dopomáhají, snaží se manželství zrušit. Pokud nahlas neprojevují svůj nesouhlas s manželstvím, snaží se alespoň vytvořit atmosféru takovou, aby bylo zřejmé, že by rozvod uvítali.

Pasivní prarodiče: Prarodiče se rozvod snaží nebrat v patrnosti, nechtějí si narušit svůj vlastní poklidný život, nechtějí se nechat takovými věcmi rušit. Někdy dokonce dochází k situaci, kdy rodiče rozvádějící se dvojice ani o hrozbě rozvodu netuší. Mladí sami dobře vědí, že by pomoc u rodičů nenašli. Vědí, že se rodiče přespříliš soustředí na svůj život, a proto se o problémech nesvěřují.

Partyzánské prarodiče: Jeví se jako neaktivní, nezajímající se o rozvádějící se pár. Potají však vyzvídají podrobnosti, vedou spolu složité diskuse a snaží se tajně situaci nějak ovlivnit (připravují léčky, hledají informace atp.). Celý průběh manželských potyček bedlivě sledují a zaznamenávají.

„Chtějí být prostě jakýmiśi šedými eminencemi v pozadí“ (Matějček & Dytrych, 1997, s.98).

Zranění prarodiče: Tito prarodiče jsou rozvodem svých dětí hluboce raněni. Mnohdy rozvod prožívají intenzivněji než jejich děti. Strachují se nejen o ně, ale i o své vztahy s vnoučaty, neboť jsou na nich silně citově závislí. Domnívají se, že budoucí život vnoučat je

v ohrožení, snaží se jim tedy vše vynahradiť. Cítí povinnost odčinit ono „ubližování“ jejich milovaným vnoučatům.

Uražení a ponížení prarodiče: Rozvodem jsou raněni, pokládají jej za urážku. Mezi obranné reakce pak patří obviňování partnera jejich dítěte, pomlouvání a nenávistné chování vůči (bývalému) zeti či snaše.

Prestižní prarodiče: Prestižní prarodiče nejsou raněni jen emocionálně, nýbrž rozvod považují i za společenský neúspěch. Vinu shazují na stranu partnera a své dítě se snaží ubránit opačným přesvědčením.

Zavrhuující a trestající prarodiče: S rozvodem nejsou s to se smířit. Rozvod je prohřeškem, za který trestají celou rozpadající se rodinu včetně vnoučat. Odmítají se s kýmkoli stýkat. Pokud dojde ke kontaktu, na dětech hledají známky negativní podoby po rodičích.

Vyčítaví prarodiče: Tato skupina prarodičů se s rozvodem také těžce smíruje, o své dítě i vnouče však na rozdíl od zavrhuujících trestajících rodičů pečuje. Pomáhají se o dítě starat, ale rozvod neustále komentují a vyčítají chybu svému synu či dceři jak se zachovalo, neboť nyní za ně musí vše zachraňovat.

Prarodiče těžící ze situace: Rozvodem jsou zasaženi, nicméně nakonec ze situace mají radost. Těší se z návratu svého dítěte domů (včetně vnoučat). Vyžadují, aby se nově nastěhovaní věnovali starší generaci a pečovali o ně. Odmítají, aby se vnoučata stýkala s bývalým partnerem svého dítěte, neboť by je jen zkazil a případně odvedl k sobě.

Spojenci: Občas se vyskytuje spojení tvořené aliancí matky a dcery. Podporují se v názoru na méněcennost mužů. Se sňatkem původně obě souhlasily, nicméně následně se ujistily v názoru, že muži za moc nestojí a je s nimi jen trápení. Matka s dcerou tedy žijí dlouhou dobu jen spolu s vnoučaty a další sňatky odmítají.

Konstruktivní prarodiče: Takoví prarodiče neosočují ani své dítě ani jeho partnera a nenechají se zmanipulovat. Snaží se rozpoznat pravdu mezi oběma stranami. Dokáží komunikovat i s druhými prarodiči, se kterými se snaží najít společné řešení. Pokud k rozvodu přes všechnu snahu stejně dojde, snaží se negativní dopad na vnoučata co nejvíce zmírnit, poskytují jim zázemí a podporu, kterou potřebují (1997, s. 96-101).

Jelikož přibývá rozvedených a znovu uzavíraných manželství, vzrůstá v dnešní společnosti i počet nevlastních vnoučat a nevlastních prarodičů. Tyto děti by měly mít

teoreticky větší počet prarodičů, tet, strýců, sestřenic a bratranců než děti z rodiny, která se nerozpadla.

V praxi tomu tak nebývá, spíš naopak. Dochází k tomu proto, že se po rozvodu nerozchází jen manželé, ale i příbuzní. Děti jsou zvyklé na jisté prostředí prarodičů, ze kterého je rodiče vyjímají a staví do prostředí úplně jiného, jim neznámého. Často se pak před nimi objeví cizí člověk, kterého mají nazývat babičkou. Rodiče se snaží nahradit dětem jejich jisté prostředí původních prarodičů, ale odezva bývá spíše negativní (Márová, 1985).

Velkou roli také hraje, jaký postoj zaujímají prarodiče, do jaké míry s rozvodem souhlasili, jak s novým partnerem svého dítěte vychází a co si o něm myslí. To vše se může následně odrazit na jejich vztahu k novým vnoučatům. Pro některé děti může být setkání s novými prarodiči spojeno s nejčernějším obdobím jejich dosavadního života – pokud např. došlo k úmrtí jednoho z rodičů či k nehladce probíhajícímu rozvodu rodičů. Takové děti tedy mohou reagovat uzavřeně, s odstupem, až nepřátelsky. Pro navazování vřelých vztahů je proto vhodná **upřímnost** a srdečná **zdrženlivost**. Záleží však také jistě na věku dítěte – batole si náhradní prarodiče získá pravděpodobně dříve než dítě v pubertě. Přízeň i všechny další projevy citů by měly být však odměřovány pro všechny stejně, vlastní vnoučata by oproti nevlastním neměla pociťovat privilegia (Márová, 1985).

Adoptujte babičku

Agentura „Adoptujte babičku“ je institucí, která napomáhá navazování vztahů mezi rodinami s dětmi a seniory. Jde o velmi zajímavý projekt, který může být prospěšný nejen pro děti a jejich rodiny, ale i pro osamocené důchodkyně, které rády pomohou s péčí o dítě.

Agentura uvádí jako své hlavní cíle: pomoc seniorům najít zázemí rodin, pomoc rodinám, kteří hledají výpomoc s hlídáním a výchovou dětí a nemají své vlastní prarodiče. Zdůrazňují také snahu o vytvoření hlubšího a osobního trvalého vztahu mezi rodinou a adoptivní babičkou (Adoptujte babičku, 2014).

Obdobné služby jsou také nabízeny v rámci projektu **Trojlístek**. Trojlístek vychází ze zkušeností jedné rakouské služby, která zprostředkovává kontakty mezi náhradními babičkami a rodinami s dětmi. Jako primární cíle projektu uvádí: „...*usnadnění návratu na trh práce pro rodiče a současně vytvoření pracovních příležitostí pro nezaměstnané ženy*“. Výsledky jsou však jistě obsáhlejší (Centrum pro rodinu a sociální péči, 2014).

4. Interakce prarodičů a dětí

4.1 Mezigenerační učení

V rodině dochází ke kontaktu několika generací. Tyto generace na sebe přirozeně určitým způsobem působí a navzájem se ovlivňují – jak jsem již z části uvedla v předešlých kapitolách.

Rodina je také místem, kde se každý mnohému naučil, učí a dále jistě učit bude. Učení v rodině je oproti běžnému učení odlišné v několika znacích. Vzhledem k místu, kde k takovému učení dochází, trvá většinou delší čas, neomezuje se jen na konkrétní věk a má jistě mezi ostatními způsoby učení výsadní postavení (Rabušicová, Kamanová & Pevná, 2010).

Mezigenerační učení je **proces**, ve kterém se členové rodiny **všech generací**, skrze denní zkušenosti a skrze nejrůznější rodinné příležitosti, navzájem obohacují (Rabušicová, Kamanová & Pevná, 2010). V procesu se tedy setkávají různé věkové generace, které na sebe navzájem působí a ovlivňují se. Navzájem se obohacují nejen dovednostmi, znalostmi a zkušenostmi, ale také preferovanými hodnotami a postoji (Hatton-Yeo, 2008; Sánchez, 2006).

Na rozdíl od učení v rodině se mezigenerační učení liší právě zapojením všech členů rodiny. Členové rodiny se učí a jsou si přínosem sobě navzájem. O mezigeneračním učení tedy mluvíme v případě, jde-li o **učení oboustranné** a probíhající mezi zástupci **dvou generací** z rodiny (Cherri, 2008).

Aktéry učení jsou všichni členové rodiny. Zpravidla podle věku můžeme rozlišit **dvě úrovně učení**. Jde o učení **vrstevnické** (např. mezi sourozenci), anebo učení, kdy se navzájem učí **zástupci rozdílných generací** (např. matka učí svou dceru vařit). V mezigeneračním učení tedy hrají důležitou roli všechny generace. Z hlediska sociálního a kognitivního učení, vystupují však výrazněji starší generace (Rabušicová, Kamanová & Pevná, 2010, 2012).

V probíhajícím učení působí edukátor i příjemce. Příjemce se projevuje v postojích k učení, ale i ve vztahu k edukátorovi. Rabušicová rozlišuje čtyři typy rodinných edukátorů podle toho, jakým způsobem do procesu vstupují a jak se projevují ve vztahu k příjemci.

Rádce: Rádce učení iniciuje, drží rozhodovací proces ve svých rukou. Do procesu vstupuje vědomě a činí tak i v případě, že to není příjemci příjemné. Má dojem, že učení příjemce potřebuje, je třeba mu tedy poradit. Ve vztahu k příjemci působí dominantně.

Expert: Expert rád předvádí své zkušenosti a přednosti, je přesvědčen o správnosti svého chování. Do procesu vstupuje jako iniciátor. Příjemce pak přijímá vysílané informace podle svých momentálních potřeb. Ve vztahu k příjemci působí taktéž dominantně.

Konzultant: Konzultant na rozdíl od rádce a experta vyčkává na vyzvání, teprve poté radí. Nerad druhé do něčeho nutí, je však vždy připraven pomoci. Prvotním spouštěčem učení jsou zde tedy potřeby příjemce. Ve vztahu k příjemci učení působí vyváženě.

Vzor: Zde jde zejména o aktivitu příjemce, který nese odpovědnost za učení. Vzor tak předpokládá vysokou efektivitu. Vzor předvede, co je v jeho silách, příjemce jej pozoruje a přebere si, co využije. Vztah k příjemci učení je vyvážený, jednání edukátora více pasivní (Rabušicová, Kamanová & Pevná, 2012, s.176).

Samozřejmě počítáme s tím, že se role edukátora s časem proměňuje. Souvisí s nestálými rolami, které v rodině zastáváme, a které se proměňují v průběhu jednotlivých fází rodiny (Rabušicová, Kamanová & Pevná, 2012).

Vztahy mezi edukátory a příjemci se odvíjí od podob vztahů a postavení v rodině. Podle výzkumu Rabušicové (2012) se vyskytují mezi prarodiči a vnoučaty dva hlavní typy vztahů. Jde o **vztah respektující**, kdy k sobě obě strany zaujmají typ role edukátora konzultanta (typ konzultant – konzultant). Druhým hlavním typem je **vztah nadřazený** (zpravidla ze stran staršího). Typ role edukátora je tedy rádce – konzultant. Prarodič pak vystupuje v roli rádce, vnouče v roli konzultanta. Autorka také uvádí, že v žádné sledované rodině neobjevila role obrácené (Rabušicová, Kamanová & Pevná, 2012).

Přínosem mezigeneračního učení je jistě přenos tradic, hodnot a zvyků. Dává však také všem generacím pocit potřebnosti, schopnosti obohatit druhé a pocit sounáležitosti. Mladší generace má možnost přiučit se něco od svých rodičů i prarodičů, dostává možnost změny pohledu na starší generace. Pro starší je zase důležitý vlastní přínos mladším generacím (Rybníčková, 2011).

Pro rozvoj mezigeneračního učení jsou veřejnosti k dispozici různé programy. Jde např. o programy pro rozvoj mezigeneračního učení v rámci Centra pro rodinu a sociální péči a mezigenerační kurzy, dílny a aktivity pořádané na Mendelově univerzitě v rámci Institutu celoživotního vzdělávání. Takové kurzy by měli pomoci prohloubit vztahy mezi generacemi a celkově podpořit mezigenerační učení (Centrum pro rodinu a sociální péči, 2011; Mezigenerační aktivity pro prarodiče a jejich vnoučata, 2014).

4.2 Reciprocita, vzájemné obohacování prarodiče a vnoučete

„*Být babičkou je velká věc, ale mít babičku je přinejmenším stejně velké štěstí*“
(Márová, 1985, s.95).

Pojem **reciprocita** jako vzájemnost, altruismus, souvisí s pojmem altruismus příbuzenský, který vyjadřuje určité „...*poskytování výhod geneticky příbuzným jedincům na vlastní úkor...*“ (Hartl & Hartlová, 2010, s.27).

Podle míry reciprocity můžeme rozlišovat mezi staršími lidmi několik skupin seniorů:

- „Výluční dárci“, kteří dávají svým dětem, aniž by dostávali.
- „Výluční příjemci“, kteří pouze dostávají
- „Dárci i příjemci“, kteří dávají i dostávají (Singly, 1999, s. 77).

Mít babičku je pro mnohá vnoučata v raném dětství velkým bohatstvím. Nečerpají však jen vnoučata od prarodičů, ale předávaná láska je vzájemná a opěťovaná už od raného věku. Vnoučata staršího věku mohou vracet lásku například svou pomocí na zahradě, s nákupem atd., ale i obětováním části svého času k rozhovoru s prarodiči. Nejde však jen o činy ihned viditelné (Márová, 1985). Lidská vzájemnost vzniká tím, že starší učí mladší a nechají se učit od mladších. Nejen děti se mohou učit do svých rodičů, prarodičů a dalších dospělých, ale i starší čerpají z výchovy svých dětí a svěřenců. Výchovný proces není nikdy jednostranný, čerpat z něj mohou obě strany (Hauserová-Schönerová, 1996).

Matějček (1986) si pokládá otázku: **Co vede lidi k zájmu o děti?** Pokud by děti svým pečovatelům nic nedávaly, možná by jich nebylo kolem nás tolik. Mít děti a starat se o ně musí přinášet něco, co lidé potřebují. Něco, co je jinak nenahraditelné a přináší lidem radost. Matějček popisuje přínos dětí pro rodiče. Přestože je kapitola věnována rodičům, hlavní myšlenky jistě platí i pro prarodiče.

Aby mohli rodiče (a prarodiče) o své děti láskyplně pečovat, musí i na dětech nacházet cosi uspokojivého svým potřebám.

1. Jedná se o **potřebu stimulace**, strach z prázdnoty a nudy. Potřebujeme dostatek podnětů pro nervový systém. Dítě je velkým zdrojem podnětů, které neustále přináší plno vzruchů, starostí i radostí. Takové potřeby mají jistě nejen rodiče, ale do určité míry i staří lidé.
2. Další potřebou, kterou děti uspokojují, je **potřeba učit se**. K podnětům zavádíme své osobní systémy výchovy a stáváme se zkušenými a moudrými.

3. Neméně důležitou potřebou je také **potřeba bezpečí a jistoty**, kterou uspokojujeme zejména citovými vztahy. Máme – li kolem sebe někoho, kdo nás má rád, kdo o nás stojí, nejsme mu lhostejní, a kdo k nám patří, cítíme se bezpečně. Největší jistotou jsou pro děti jejich rodiče (popřípadě prarodiče a další vychovatelé), pro rodiče však mimo jiné osoby i jejich děti. Děti lásku přijímají, ale i dávají. Dospělí tak mohou pociťovat čistou oddanost a citovou jistotu do budoucna.
4. Jako čtvrtou potřebu uvádí Matějček **potřebu společenského uznání, společenské hodnoty a potřebu vědomí vlastní ceny**. Dítě zhodnocuje cenu dospělého člověka. Uděluje mu tak roli a jistou hodnotu. Jelikož dítě dospělého potřebuje a má jej rádo, narůstá tak jeho cena do výšek. Jasně se zde ukazuje, že nejen děti potřebují dospělé, ale i dospělí potřebují je.
5. Pátá potřeba je specificky lidská. Jde o **potřebu otevřené budoucnosti**. Děti jsou důkazem našeho pokračování, pokračování naší výchovy, pokračování naší krve (Matějček, 1986).

K pátému bodu se vyjadřuje i Hauserová – Schönerová (1996). Pro všechny prarodiče je dítě uklidněním pocitu kontinuity. Vidí, že jde život dál a rodina pokračuje.

V naší společnosti se samozřejmě vyskytují i trvale svobodní a bezdětní senioři. Podle Sýkorové (2007, s.178) např. 70-letý muž popisuje kompenzaci absence vlastních dětí: *„Sousedí jsou prima lidi. A ty jejich vnoučata! To je rachot na zahradě i v domě. Tak se tu o ně trochu dělíme, když nemáme vlastní“*

Děti na prarodiče působí mnoha směry. Starším lidem, kteří jsou častěji vystavováni ztrátám, se skrze děti obohacuje citový i rodinný život. Jedna babička, jak uvádí Lusso (2011, s.86) například říká: *„Když jsou u mě vnoučata, stáří už tu nemá místo! Když jsem obklopena dětmi, cítím se mladá, neuzavírám se do sebe a neplýtvám energií na sebelítost. Myslím, že vnuci nám přinášejí život, naději i mládí.“*

Dalším zdrojem radosti plynoucí od dětí k prarodičům může být **radost z druhé šance** – možnost vynahradit si, co nestihli na svém vlastním dítěti. Jde například o prarodiče, kteří v době dětství svých potomků neměli dostatek času a děti tolik nevidali. Nyní mají na své vnouče více času, mohou si s ním hrát „od rána do večera“, jsou k dětem trpělivější a shovívavější. Babičky mohou místo vyčerpané a nestíhající matky nyní zastávat pozici klidného a vyrovnaného prarodiče (Lusso, 2011).

Jako třetí formu štěstí mohou prarodiče spatřovat v potěšení ze **sdílení svých zájmů** s vnoučaty. Každého jistě potěší, když bude jeho vnouče sdílet podobné nadšení z rybaření,

astronomie, vaření atp. a jako starší a zkušenější je může o mnohém poučit. Při sdílení společných zájmů však mohou nejen starší poučovat mladší, ale jistě v mnohých případech i naopak (Lusso, 2011).

Vnoučata jsou darem. Umožňují nahlížet na mnohé věci novými očima. Dávají možnost sdílet svůj údiv nad každodenními maličkostmi, kterých si dospělí již dávno vůbec nevšímají – krásně zbarvené spadané listí, fascinující a lesknoucí se kaluže, ale i zdánlivě obyčejný krajíc chleba, ze které jde lehce vykousat třeba loď. Dětská zvědavost může ve starých lidech podněcovat tu jejich. Děti mohou být pobídkou k činnostem, ke kterým by se sami od sebe nedostali. Prarodič v přítomnosti dítěte rozvíjí pocit potřeby a užitečnosti, rozvíjí radost a zažívá znovunalezení své role v rodině (Hauserová-Schönerová, 1996; Lusso, 2011).

Kromě přínosů ze stran prarodičů, které jsem již ve své práci popsala, uvádím důležité body, které by neměly být opomenuty.

Prarodiče poskytují dítěti bezpodmínečnou lásku, která je důležitá pro další rozvoj. Výzkumy ukazují, že styky s prarodiči působí na dítě pozitivně (Coblentz, 2005). Jelikož prarodiče nemají povinnosti vydělávání peněz a dalších rodičovské povinnosti, hlavním úkolem pro ně je používat a rozvíjet emoční inteligenci. Zároveň mají za úkol vytvářet pro své vnouče **bezpečné a příjemné citové prostředí**, kam se vnoučata ráda vrací. Jelikož se okolo dětí prostředí stále mění, prarodiče mohou být jednou z mála **jistot**, které dítě tolik potřebuje. Prarodiče často zůstávají ve své pozici až do konce svého života a jsou tak v proměnlivém světě (v ideálním případě) stálou oporou (Hauserová-Schönerová, 1996; Lusso, 2011).

Prarodiče také mohou přispívat při **řešení dětských problémů**, které někdy připadají rodičům malicherné a nemají čas ani chuť se jim věnovat natolik, kolik by dítě vyžadovalo.

Prarodiče mají zpravidla více času na vyslechnutí, nepodceňují dětské problémy a snaží se hledat řešení. Děti tak nachází v prarodičích **pochopení** a budují si s nimi pozitivní vazby (Cibulec, 1980). Někdy prarodiče slouží i jako prostředek při řešení sporů mezi rodiči a dětmi. Prarodiče využívají svých schopností řešit problém, ale i svého odstupu od problému, což může dopomoci najít vhodné řešení. Dítě vždy bojuje, aby bylo bráno vážně a aby byly respektovány jeho názory. Pokud se tak neděje ze stran rodičů, dítě hledá někoho dalšího, u koho se mu pochopení dostane (Coblentz, 2005).

Jak jsem již psala v předešlých kapitolách své práce, prarodiče by si měli uvědomit, že mohou být pro své děti velkým vzorem. Pokud prarodiče přistupují k ostatním lidem bez

předsudků, jsou sami schopni uznat svou vlastní prohru, umí přijímat sebe takové, jací jsou, nepovyšují se nad ostatní atp., mohou být pro svá vnoučata velkým i celoživotním **pozitivně formujícím vzorem** (Hauserová-Schönerová, 1996). Kromě takového vzoru jsou i modelem určité pohlavní role. Dědeček a babička poskytují dítěti komplementaritu pohlavních rolí, a to trochu z jiného pohledu než rodiče. Postoje prarodičů jsou častěji tolerantnější a méně vázané na konkrétní situace. Prarodiče do vztahu přinášejí více uvolněnosti a tvořivosti, jak jsem již psala v předešlých kapitolách, vztah je odlišný i díky menší zodpovědnosti za dítě (Šulová, 2010).

Prarodiče mohou být přínosem i svou odlišností názorů. Umět se konfrontovat s rozdílnými názory a umět respektovat názory druhých je důležitou součástí běžného života. Děti, které mají možnost se svými prarodiči a dalšími dospělými diskutovat, mají lepší předpoklady pro úspěšnější **zvládnutí konfliktů** ve svém dalším životě, případně i, dle témat diskusí, lepší předpoklady pro sociální a etický rozvoj (Hauserová-Schönerová, 1996).

Jelikož rodiče nemusí mít na dítě vždy dostatek času a trpělivosti, rozvíjet dítě může pomoci právě prarodič. Už jen prohlížení a čtení dětských knížek je vhodné nejen pro zklidnění a zabavení dítěte, ale i vhodným výukovým médiem. Prarodiče jsou mnohdy, i díky svým časovým možnostem, ochotni vnořit se do fascinujícího dětského světa, naslouchají jejich „výmyslům“ fantazie a podporují tak v dětech tvořivost. Stejně důležité je proto i **vyprávění prarodičů**. Zaujmout dítě prarodič může nejen pohádkou, ale i vyprávěním o svém životě (Mádrová, 1998; Márová, 1985).

4.2.1 Prarodiče jako pojítka mezi minulostí a přítomností

Vzpomínání na dětství, ať už rodičů či prarodičů, je pro děti velkým dobrodružstvím. Dětský svět je pro ně známý a jsou v něm doma. Děti proto téměř bez výjimky milují vyprávění svých rodičů i prarodičů a často znovu a znovu vyžadují vyprávění stejných zážitků.

Jde o jakousi **představovou hru**, při které dítě dobře ví, že např. dědeček již není tím uplakaným chlapečkem, který se bál zvířat. Dobrodružství a vzpomínky dospělých však prožívá s hlubokým zaujetím. Pro děti může být i překvapujícím faktem, že dospělí skutečně dětmi někdy byli a chovali se podobně jako oni dnes. Důležitou podmínkou, kterou je pro zaujetí dětí vyprávěním potřeba dodržet, je otevřené vyprávění, upřímné, bez poučování a výchovného záměru – např.: “To já jsem v dětství měl vždy samé jedničky, takže ty bys to měl mít taky tak“, není zrovna vhodná forma předání zážitku. Pokud by podmínka dodržena nebyla, dospělí tím způsobí místo prosby o vyprávění spíše poznámky: „a už zase začíná“

apod (Matějček, 1986). Vyprávění však nemusí být prvoplánově poučné, a přesto si z něj poučení dítě vzít může. Vyprávění prarodičů o svých činech, prohrách, hrdinstvích, ale i chybách může mít pozitivní formativní účinek (Hauserová-Schönerová, 1996). Prarodiče díky svému vyprávění a trávení společného času s dětmi, napomáhají mj. k pochopení rodinných zvyklostí, přesvědčení i hodnot. Dítě se učí z vyprávění, ale i z pozorování chování svých prarodičů (Coblentz, 2005).

Vyprávění prarodičů může být, i vzhledem k jejich věkovému odstupu, vyprávěním o dřívějších dobách, o minulých režimech, politických situacích a historických faktech. Mnozí prarodiče i nejrůznější historické události sami zažili, vyprávění proto může být o to poutavější a poučnější. Děti se tak mohou zábavnou formou **učit o historii** své země, kterou jim prarodič zprostředkuje srozumitelněji, a kterou může upravit individuální vyzrálosti dítěte (Hauserová-Schönerová, 1996). Dítě vidí osobní náhled člověka, který situaci prožil a dává dítěti další pohled na událost, o které si může přečíst někde v knihách a učebnicích. Prarodiče tak přirozeným způsobem **předávají** také **rodové tradice**. Dětem zprostředkují informace o své rodině za dřívějších dob, případně i informace, které sami slyšeli od svých předků (Coblentz 2005; Matějček 1997; Pratt & Fiese, 2004).

Díky starým fotografiím se děti mohou na vlastní oči podívat, jak vypadali jejich předci, kolik měli dětí atp. Fotografie jsou dobrým doplňkem, který prarodiče mohou při vyprávění využít (Matějček, 1997).

Vyprávění je jistým přínosem i pro prarodiče samotné. Díky vzpomínkám se navrací do svých mladších let, až do svého dětství. Dítě dokáže být významným posluchačem, který s opravdovým zájmem naslouchá všem historkám a spontánně vyjadřuje, jak na něj příběh působí (Šulová, 2010).

Věřím, že vyprávění může být zábavné a obohacující pro všechny strany, prarodiče, vnoučata, ale i rodiče, o kterých jsem se zde v kapitole tolik nezmiňovala.

4.2.2 Působení prarodičů v otázkách víry

Na jedné straně jde o dětskou nevinnost, bezbrannost a ryzost, na straně druhé o moudrost a zralost stáří. Možná člověk s přibývajícím věkem v otázkách víry spěje tam, kde jako malý začínal (Hauserová-Schönerová, 1996).

Výzkumy ukazují jisté působení prarodičů, a to zejména u prarodičů ženského pohlaví, na vnoučata v otázkách víry. Rodiče jsou v tomto ohledu většinou silnějším působilcem. Sledujeme-li však linii prarodičů, zjistíme, že čím silněji je prarodič věřící (do

určité míry), může mít svým chováním, názory a trávením společného času s vnoučaty určitý podíl na jejich religiozitě (Copen & Silverstein, 2008).

O dětech můžeme všeobecně říci, že jsou zvědavé. Děti jsou tedy zvědavé i v otázkách víry, a to i v případě, že nemají nijak zvláště nábožensky zaměřené rodiče. V těchto otázkách mohou tedy působit zvláště prarodiče, neboť rodiče často na víru a duchovní život nemají čas ani místo, a víra spíše ustupuje do pozadí. Lidé okolo třiceti let často preferují materiální, společenský a sociální růst a prosperitu. V období stáří takové ambice ustávají, povinnosti materiálního světa odchází, volného času je více. Možná pro to všechno a nejen to se staří lidé více zaměřují právě na duchovní stránku svého života a kladou si častěji základní náboženské otázky, častěji než tomu bylo v jejich dosavadním životě (Hauserová-Schönerová, 1996).

Vztah k Bohu je jistě formován **zprostředkovanými názory** na víru skrze blízké osoby, kterým dítě ze své přirozenosti věří a bere tedy jejich názory za pravdivé. Zpočátku dokonce považuje své nejbližší za neomylné a všemohoucí (Gagern, 1990). To se však již okolo čtvrtého roku mění a dítě poznává, že rodiče a další důvěrní dospělí nejsou zcela neomylní. Dospělí hrají velkou roli ve vnímání Boha jako takového. Rané zkušenosti s důležitými dospělými přetrvávají a ovlivňují jejich vnímání. Mírnost či tvrdost, bezpečí či strach z potrestání, mohou být přisouzeny jejich obrazu Boha (Hauserová-Schönerová, 1996).

Působení prarodičů v otázkách víry může být například v případě odbývání dítěte rodiči, kteří o víře hovořit nechtějí, a tak se dítě uchyluje se svými otázkami za starší generací. Jde pak nejen o podporu budování duchovního života dítěte, ale i pocíťovanou sounáležitost s prarodičem, nacházení společných témat hovoru a prohlubování jejich společného vztahu, otevíráním svého citového světa jeden druhému. Dalším „startovacím motorem“ může být fascinace duchovním životem prarodičů, která se třeba stane následně i základním kamenem zájmu o náboženství. Díky některým prarodičům, pokud tak nevidí u rodičů, se vnouče setkává s náboženskou praxí, vidí prarodiče navštěvovat pravidelné bohoslužby, slavit náboženské svátky ale i např. nadšené prarodiče při pomoci s úklidem kostela atp. Někteří staří lidé Bohu pevně důvěřují a přijímají jej jako zdroj síly. I takové postoje jistě na děti působí (Hauserová-Schönerová, 1996).

Podle výzkumů týkajících se předávání religiozity v rodině je další proměnnou i **pohlaví**. Obecně předání víry je silnější, pokud jsou oba aktéři stejného pohlaví. Nejsilněji je tak zvláště u dcer a matek. Pohlaví prarodičů a vnoučat může hrát v přenosu také svou roli. Prarodič ženského pohlaví bývá častěji dětským důvěrníkem a s dítětem tráví více času, což přispívá k lepším podmínkám na přenos. Babičky mají také častěji užší vztahy s vnučkami

než s vnuky a ženy jsou celkově více věřící než muži. Z těchto poznatků tedy vychází, že prarodiče – ženy nejvíce působí na své vnučky (Copen & Silverstein, 2008; Silverstein & Marengo, 2001).

Obecně lze říci, že mezi proměnné, které ovlivňují předávání hodnot a přesvědčení v blízké rodině, patří společné rodinné soužití, sociální status a obecné zaměření rodiny, učení se sociálním rolím a vzory v rodině, četnost vídání se s věřícími příbuznými a další (Copen & Silverstein, 2008).

Hauserová-Schönerová popisuje vyprávění Blanky a působení babičky na její vztah k Bohu: „*Její (babičky) vztah k Bohu není totožný s mým. Od ní jsem se však naučila, že existuje něco většího, než jsem já sama; že jsem částí širších souvislostí. Zprostředkovala mi poznání, že můj život má cenu*“ (1996, s. 82). Nejde tedy o to, že by dítě bezmyšlenkovitě přejalo prarodičův postoj k víře. Jde o jisté ovlivnění názoru a postoje, který se buduje a proměňuje v průběhu celého života. Víra se postupně buduje působením vzorů, významných rozhovorů, z naslouchání, prožívání důležitých okamžiků s druhými, ale i ze svých vlastních zkušeností (Hauserová-Schönerová, 1996).

Zajímavým fenoménem, o kterém píše Hauserová-Schönerová, a kterým dokazuje silné působení prarodičů v otázkách víry, je fakt, že lidé, kteří měli prarodiče se silnou vírou v Boha „*...prozrazuje jejich volba povolání, občanské a etické postoje*“ (1996, s.79). Ukazuje se také, že víra působí pozitivně na mezigenerační vztahy. Víra patří mezi hlavní sblížující motivy mezi prarodiči a vnučaty. Silně věřící prarodiče mívají silnější a kvalitnější vztahy se svými vnučaty. Zároveň bližší vztahy v rodině usnadňují předávání tradic, víry, zvyků atd. (Copen & Silverstein, 2008; King & Elder, 1999).

V otázkách víry a životu ve víře působí na dítě rodiče i prarodiče. Nesmíme však opomenout, že budování víry je procesem, který probíhá v delším časovém úseku. Dítě se pohybuje nejen doma, ale i na krouzcích, ve školce, škole, na hřišti, atd. Na procesu se tedy podílí nejen nejbližší příbuzní, vrstevníci ale i jiní dospělí (Kleine, 2012).

4.3 Možná úskalí výchovy dítěte prarodičem

Ráda bych upozornila, že se zde nebudu zabývat dětmi, které své rodiče vůbec nemají a jsou svěřeni do péče prarodiče. Tato kapitola má sloužit jako výčet možností, jakým způsobem mohou prarodiče negativně působit na děti, které vyrůstají většinu svého dětství a dospívání s rodiči.

Jedním zcela zřejmým úskalím je **mezigenerační rozdíl**. Velký mezigenerační rozdíl může přinášet, zejména v určitém věku dítěte, mnoho obtíží. Kromě občasně vyskytujících se konfliktů se jistě projeví i fyzické limity prarodičů. Prarodič již zkrátka nemusí mít tolik energie a elánu, kolik by dítě vyžadovalo. Prarodič by také neměl opovrhovat „moderním světem“ a zakazovat dítěti aktivity tzv. jdoucí s dobou z důvodů, že oni za svého mládí také nic takového nepotřebovali. Dítě se pak může domnívat, že jej prarodič nikdy nemůže pochopit a porozumět jeho potřebám. Přestože se doba mění, rodičovská (prarodičovská) výchova víceméně zůstává beze změn. Prarodiče by měli dát na své rodičovské zkušenosti a intuici (Uhlířová et kol., 2010).

Prarodiče pronásledují specifické druhy **strachu o dítě**, které získávají na intenzitě s přibýváním let. Jednak jde zejména o obavy, které se týkají tělesného bezpečí dítěte. Prarodiče se zpravidla častěji než rodiče bojí, že si dítě ublíží, že se mu něco stane. Stává se pak, že prarodiče neustále dítě klidní, aby si náhodou něco neudělali, což může vést k většímu „zlobení“ dětí, neboť potřebují vybit energii a vydovádět se (Lusso, 2011).

Pro ilustraci bych uvedla jeden svůj vlastní zážitek, kdy byl můj malý, tehdy asi tak tříletý, bratr na několik dní u babičky na návštěvě. Když jsme si pro něj s rodiči za babičkou přijeli, byl velmi nervózní z toho, že u prarodičů bylo zakázáno vše, co se pojí s běháním a rychlými pohyby vůbec. Přestože svou matku neviděl několik dní, uvítání bylo velmi negativní – začal po ní házet předměty. Uklidnil se až po projížďce na kole, kde neuvěřitelnou rychlostí vyjel několik kopců za sebou a jeho agresivita a nahromaděná energie tím odezněla.

Dále se u prarodičů vyskytují úzkosti spojené s vnímáním dítěte jako někoho velmi křehkého a zranitelného. Jde tedy o strach, že dítě bude nešťastné, že se mu něco nebude líbit a nebude spokojené. **Přehnané obavy** a **strachy** prarodičů pak mohou působit i na vztahy mezi rodiči a prarodiči (Lusso, 2011).

Zajímavá je také otázka, proč mají prarodiče o děti zpravidla větší strach než rodiče. Jeden z důvodů může být širší životní zkušenost prarodičů. Jsou více poučení o nástrahách tohoto světa, což vede k větší ostražitosti. Dalším důvodem je prosté snížení pozornosti, které je pro stáří typické. Pro prarodiče může být náročnější vykonávat několik činností najednou – střežit dítě a zároveň například zehlit, což v důsledku vyvolává stres a strachy. Jako třetí důvod, proč mají prarodiče o vnoučata větší strach, než kdysi o své děti, je jejich vyhraněný cit pro zodpovědnost o děti svých potomků (Lusso, 2011). Pro ilustraci uvádím výrok jednoho z prarodičů: „*Nedokážu si představit, že by se jim mohlo něco stát, když jsou u nás!*“ (Lusso, 2011, s. 35). Prarodiče tak pociťují nejen zodpovědnost za dítě, ale i odpovědnost rodičům.

Výzkumy ukazují vysokou míru identifikace prarodičů s malými vnoučaty. Dětská část v nás, jelikož dítě v nás zůstává po celý život, uchovává zážitky a emoční zkušenosti. Takové zkušenosti pak způsobují větší soucit s dětským utrpením, citlivost vůči smutkům dětí atp. Snaha dělat dětem neustále radost pak může být kompenzací za to, co sami prarodiče v dětství postrádali, čeho se jim nedostávalo dostatek (Lusso, 2011).

Ve výchově je důležité dodržovat **důslednost** a dávat dítěti jasné hranice. Hranice svobody by však měly být dostatečně široké, aby se v nich dítě cítilo příjemně. Důslednost bychom neměli zaměňovat s přísností. Důslednost by měla přinášet oporu v životním růstu. Pokud má dítě štěstí a někdy se o něj stará prarodič jednoho i druhého pohlaví, měli by, stejně jako rodiče, pamatovat na společný cíl a navzájem se v názorech o hranicích podporovat. Pokud jeden něco dítěti zakáže, nemělo by se stávat, že druhý se přání splní. Pro dítě tak vzniká zmatek a ztrácí jistotu (Matějček, 1986).

Někdy se stává, že se některý z pečovatelů snaží získat přízeň dítěte a dělá dítěti jen to, co je mu příjemné, to co si vyžádá, neboť chce být v očích dítěte tím hodným. Každý má k dítěti jiný vztah vyplývající již ze své role v rodině, z čehož může plynout rozdílná míra důslednosti. Rodiče jsou častěji přísnější a náročnější, protože více směřují na budoucnost dítěte. Prarodiče vnímají dítě v kratším časovém horizontu, jsou tedy shovívavější a méně přísní (Matějček, 1986).

5. Návrh výzkumu

Projevy vztahu prarodičů k vnoučatům se s věkem dětí i dospělých proměňují. Tento fenomén je třeba mapovat s ohledem na další proměnné. Návrh výzkumu se proto zaměřuje zejména na mapování proměn projevů vztahu prarodičů s vnoučaty v závislosti na věku vnoučat, dále pak na mapování projevů vztahu vnoučete k prarodiči ženského pohlaví.

Inspirací navrženého mapujícího šetření je studie autorů: Geurts, Van Tilburg, Poortman (2012), ve kterém se zabývají proměnami vztahů působením věku. V tomto longitudiálním výzkumu jde však více o mapování vztahu z pohledu prarodičů, o síle vztahů prarodičů s vnoučaty, která se mění se s věkem vnoučat. Ve výzkumu popisují význam silného vztahu prarodičů s mladšími dětmi. Pokud je vztah silný, podporuje pokračování vztahu i do dospělosti a může přispět k prarodičovské podpoře vnoučat.

5.1 Cíle výzkumu a výzkumné předpoklady

Návrh výzkumu se zaměřuje na reflexe vztahu mezi vnoučaty a prarodiči. Výzkumným cílem je vysledovat, nakolik se vztah prarodiče s vnoučetem proměňuje ve věku od 5 do 12 let, případně jakým směrem se s věkem vnoučete vztah častěji ubírá. Ve výzkumu mapujeme proměnné věku dětí, pohlaví dítěte, četnost kontaktů s prarodiči a způsoby společného trávení volného času. Cílem navrženého výzkumu je tedy ověřit níže uvedené výzkumné předpoklady:

1. Předpokládáme souvislost mezi způsoby trávení volného času prarodičů s vnoučaty a věku dětí.
2. Předpokládáme, že hodnocení vztahů chlapců a děvčat s prarodiči budou lišit (valence vztahu prarodičů s chlapci a prarodičů s dívkami se bude lišit).
3. Předpokládáme vyšší četnost kontaktů prarodičů s dětmi v předškolním věku.
4. Předpokládáme vyšší četnost kontaktů vnoučat s prarodiči z matčiny strany.
5. Předpokládáme souvislost mezi pořadím narozením vnoučete a hodnocením vztahu k prarodičům.

5.2 Popis a výběr výzkumného vzorku

Výzkumný vzorek je složen z dětí ve věku od 5 do 12 let. Každý respondent musí splňovat několik stanovených kritérií. Abychom zabránili nejasnostem ve spletitosti vztahů, ke kterým může docházet zejména v případě rozvedených rodičů, uvádíme požadavek, že dítě

pochází z úplné rodiny. Předpokládáme tedy, že o dítě pečují maximálně dva páry prarodičů. Je však zcela jasné, že ani v harmonické rodině, nejsou vztahy vždy ideální a bez komplikací. Dalším předpokladem jsou všichni žijící prarodiče. Každé dítě zahrnuté do výzkumu má tedy právě 4 prarodiče. O děti primárně pečují rodiče, prarodiče nezastávají roli rodičů. Do výzkumu vybíráme vždy právě jedno dítě z každé rodiny.

Vybereme celkem 150 dětí, které dělíme do tří věkových kategorií:

1. Předškolní děti od 5 let
2. Děti, které započali povinnou školní docházku, do věku 10 let
3. Děti ve věku 11 – 12 let

Ze 150 dětí tedy odpovídá 50 dětí pro každou věkovou kategorii, vždy 25 chlapců a 25 děvčat pro ošetření případné intervenující proměnné – pohlaví vnoučete.

Výběr výzkumného vzorku provedeme kvótním výběrem.

5.3 Výzkumný nástroj

Pro výzkum jsme zvolili jako stěžejní upravenou metodu diagnostický nástroj „Test rodinných vztahů“ (Mádrová, 1987). Test rodinných vztahů by bylo vhodné doplnit o poznatky z rozhovorů se všemi prarodiči dítěte. Vzhledem k časové náročnosti byla však zvolena časově jednodušší metoda – dotazník. Dotazník zadáváme každému z prarodičů zúčastněného vnoučete.

Test rodinných vztahů

Test rodinných vztahů využíváme až na výjimky v původním znění. Mírné úpravy byly provedeny pouze v instrukcích a některých níže zmíněných položkách. Test byl tak přizpůsoben cílům tohoto výzkumu. Užívaný test varianty A i B je uveden v příloze práce.

Z původního testu jsme vypustili některé nevyhovující položky (výroky). Jde položky, které byly vzhledem k našim účelům nevhodně formulované (např. Někdy si přeji, abych mohl spát s touto osobou atd.). Z varianty A jsme také vypustili položky týkající se hyperprotektivity a anxiozity matky. Naopak dotazník byl obohacen o některé z položek týkající se našich výzkumných otázek.

Dotazník pro prarodiče

V dotazníku zadávaného prarodičům jsou zahrnuty otázky:

- věk prarodičů
- zdravotní stav prarodiče (na škále 1 (velmi dobrý) -5 (špatný))

- četnost kontaktů s dětmi (1x/den až po odpověď „nevídám se s vnoučaty“)
- zdali jsou rodiči matky či otce dítěte
- vzdálenost bydliště prarodiče a vnoučete („do 10 km“ až „nad 300 km)
- způsob trávení volného času s vnoučetem (divadlo, sport, hry – venkovní či vnitřní atp.)
- pořadí narození vnoučete, o kterém dotazník vyplňuje
- společné rituály s dítětem (pravidelně vykonávané činnosti s dítětem)
- četnost drobných fyzických kontaktů (objetí, pohlazení, objetí, mazlení atp.)

Otázky týkající se způsobů trávení volného času, společných rituálů a drobných fyzických kontaktů doporučujeme formulovat jako otevřený typ otázky.

Před provedením vlastního výzkumu by bylo vhodné provést předvýzkum, ve kterém bychom ověřili kvalitu našich výzkumných nástrojů. Ověřili bychom například, zdali položky Testu rodinných vztahů a dotazníku pro prarodiče opravdu sytí sledované proměnné a zdali některé položky nejsou zařazeny zcela bezúčelně.

5.4 Sběr, zpracování a analýza dat

5.4.1 Průběh sběru dat

Nejprve dětem zadáváme upravený Test rodinných vztahů s instrukcemi: „Přečtu ti vždycky, co je na každé kartičce napsané, a když se to bude pro někoho z tvé rodiny hodit, kartičku mu pošleš“. Na stole před dítětem leží obrázky, které dítě zvolilo pro postavy: babička ze strany matky, dědeček ze strany matky, babička ze strany otce, dědeček ze strany otce, „já“ a postava „Nikdo“. Jelikož nesledujeme vztah dětí s rodiči, jak je tomu v původním Testu rodinných vztahů, ale s prarodiči, u přiřazovaných výroků místo pojmenování postav „maminka“ využíváme slova „babička“, dále pak slovo „tatínek“ nahrazujeme slovem „dědeček“. Dále přeformulované výroky dítě přiřazuje stejným způsobem, jak je tomu v původním testu.

Dítě postupně přiřazuje tvrzení k šesti postavám. Nezáleží na pořadí přiřazovaných tvrzení, začínáme však alespoň se třemi tvrzeními s kladným obsahem, abychom dětem nenavodili úzkost a negativní pocity. Také tři poslední karty musí mít kladný obsah. Dále musíme dbát na to, abychom nepředkládali více než tři kladné či záporné karty po sobě, aby se nevytvořil stereotyp odpovědí. Karty tedy na začátku zamícháme. Pro děti ve věku od 5 let do nástupu do školy, zadáváme dotazník varianty A. Dotazník varianty B zadáváme dětem ve školním věku, tedy od nástupu do školy do 12 let.

Poté oslovujeme prarodiče, kteří vyplňují doplňující dotazník.

5.4.2 Zpracování a analýza dat

Test rodinných vztahů:

Varianta A (děti od 5 let do nástupu do školy):

Položky 1 – 31 vyjadřují city „vycházející“. Jde o city, které dítě při testu manifestuje vůči jednotlivým osobám. Podle těchto položek následně zjišťujeme, zdali k daným osobám převažují city, směřující od dítěte, kladné či záporné.

Položky 32 - 49 vyjadřují naopak city „Přicházející“, tedy city a postoje, které dítě vůči sobě od daných osob pociťuje.

Položky 50 – 62 vyjadřují možné způsoby společného trávení volného času prarodičů s vnoučaty.

Položky 63 – 66 se vztahují k problematice četnosti kontaktů prarodičů s vnoučaty.

Položky 67 – 74 jsou směřovány na případné upřednostňování, silný pozitivní vztah a mírnost ve výchově. Tyto položky by měly sloužit jako doplňující informace.

Varianta B (děti od nástupu do školy):

Položky 1 – 31 vyjadřují city „vycházející“. Jde o city, které dítě při testu manifestuje vůči jednotlivým osobám. Podle těchto položek následně zjišťujeme, zdali k daným osobám převažují city, směřující od dítěte, kladné či záporné.

Položky 32 – 49 vyjadřují naopak city „Přicházející“, tedy city a postoje, které dítě vůči sobě od daných osob pociťuje.

Položky 50 – 63 vyjadřují možné způsoby společného trávení volného času prarodičů s vnoučaty.

Položky 64 - 67 se vztahují k problematice četnosti kontaktů prarodičů s vnoučaty.

Položky 68 - 75 jsou směřovány na případné upřednostňování, silný pozitivní vztah a mírnost ve výchově. Tyto položky by měly sloužit jako další doplňující informace.

Položky 76 – 86 se týkají osob, které dítě vidí jako ty, které jsou zdrojem konfliktních vztahů, osoby egocentrické a příliš autoritativní. Jsou také směřovány na případné upřednostňování, silný pozitivní vztah a mírnost ve výchově. Tyto položky by měly sloužit

jako možné doplňující informace. U mladších dětí (ve variantě A) jsme tyto položky již nezařadili. Test by byl pro mladší děti již příliš náročný.

1. Výzkumnou otázku zjišťujeme pomocí Testu rodinných vztahů: zejména z otázek č. 50 - 62 varianty A či otázek č. 50 - 63 varianty B, dále pak podle dotazníku zadávaného prarodičům (zejména z otázek týkajících se způsobů trávení volného času). Užijeme deskriptivní statistiku k popisu získaných dat. U každé aktivity vykonávané prarodiči s dětmi popíšeme frekvenci výskytu u mladších (předškolních) a starších (školních) dětí. U vybraných (statisticky „zajímavých“) dat – proměnných (činností) vytvoříme kontingenční tabulku pro každou proměnnou (možná činnost) zvlášť. V tabulce porovnááme děti mladší (předškolní), starší (školní) a četnosti vykonávané a nevykonávané činnosti. V další fázi provedeme analýzu nezávislosti užitím chí-kvadrát testu.

2. Výzkumnou otázku zjišťujeme zejména pomocí Testu rodinných vztahů: zejména z otázek č. 1 - 49 u obou variant. U každého dítěte vypočítáme celkový vztah ke všem prarodičům. V případě pozitivního tvrzení (vztahu) přičteme „1“, v případě negativního „1“ odečteme. U každého chlapce i dívky tedy získáme jedno číslo - valenci vztahu dětí k prarodičům. Dále užijeme dvouvýběrový t-test.

3. Výzkumnou otázku zjišťujeme zejména pomocí dotazníku zadávaného prarodičům – zde zjistíme četnost kontaktů i věk dítěte. Výsledky je možné porovnat s informacemi z Testu rodinných vztahů: zejména z otázek č. 63 - 66 varianty A, otázek č. 64 - 67 varianty B. Od každého dítěte vybereme náhodně jednoho ze čtyř prarodičů. Dále porovnááme průměrnou frekvenci kontaktů prarodičů s dětmi předškolního a školního věku. Užijeme dvouvýběrový t-test.

4. Výzkumnou otázku zjišťujeme zejména pomocí dotazníku zadávaného prarodičům. Výsledky je možné porovnat s informacemi z Testu rodinných vztahů: zejména z otázek č. 63 - 66 varianty A, otázek č. 64 - 67 varianty B. Vypočítáme průměrnou hodnotu četnosti kontaktů vnoučat s prarodiči z otcovy, následně i z matčiny strany. Následně využijeme párový t-test.

5. Výzkumnou otázku zjišťujeme pomocí Testu rodinných vztahů: zejména z otázek č. 1 - 49 obou variant, dále pak podle dotazníku zadávaného prarodičům (zde zjistíme zejména pořadí narození vnoučete). Pořadí narození zde bude rozděleno na dvě možné varianty. Varianta 1: dítě se narodilo jako první (v pořadí vnoučat). Varianta 2: dítě se nenarodilo jako

první v pořadí (narodilo se tedy jako druhé či třetí atd.). Data o valenci vztahu porovnáme s pořadím narození dítěte. Užijeme dvouvýběrový t-test.

Po zhodnocení výsledků z dotazníku pro prarodiče a Testu rodinných vztahů je možné vysledovat další možné souvislosti (jako je např. ovlivnění vztahu mezi prarodičem a vnoučetem věkem prarodiče, vzdáleností bydliště obou, zdravotním stavem prarodiče či četností fyzického kontaktu prarodiče s vnoučetem). Děti jsme rozdělili do tří věkových kategorií. Při ověřování předpokladů v návrhu výzkumu však využíváme dělení dětí pouze podle předškolního a školního věku. Užší dělení (podle tří věkových kategorií) je zařazeno pro situace, kdy bychom například po provedení předvýzkumu formulovali více specifikované předpoklady. Sběr dat z dotazníku prarodičům – vzhledem k otevřenosti některých otázek, může ukázat nové zatím neuvažované proměnné. Dělení do tří věkových kategorií je tedy také možné využít při dalších možných interpretacích získaných dat.

V celém výzkumu se samozřejmě snažíme o dodržení všech etických zásad při testování a práci s dětmi i staršími osobami.

5.5 Diskuse

Jak bylo uvedeno v úvodu k výzkumné části, předpokládáme určité proměny ve vztahu prarodičů a vnoučat související s věkem dítěte. Pro potvrzení či vyvrácení domněnek by však bylo vhodné provést další bádání zaměřené taktéž k tématu vztahů prarodičů s dětmi v závislosti na věku dítěte.

Věkové rozmezí dětí bylo voleno s rozvahou. Do první věkové kategorie řadíme děti předškolní. Předpokládáme jiné naplnění volného času, který dítě s prarodiči tráví. Ve druhé skupině jsou řazeny děti z prvních tříd základních škol. Období nástupu do školy je zlomovým okamžikem pro každé dítě, škola se stává pro dítě velmi důležitým tématem. Předpokládáme tedy rozdílné naplnění volného času oproti dětem, které navštěvují předškolní zařízení. Ve třetí kategorii jsou řazeny děti ve věku od 11 do 12 let. Předpokládáme více mimoškolních aktivit a bohaté zájmy dětí, které se mohou do vztahu prarodiče a vnoučete promítat. U mladších dětí je dobré počítat se zvýšenou sugestibilitu a možné ovlivnění bezprostředními zážitky (např. že dítě dostalo včera vynadáno, prarodiče tedy v testu hodnotí více negativně). K dokreslení nejasných výsledků mohou pomoci dotazníky zadávané prarodičům či další možné doplňující rozhovory s dětmi, prarodiči i rodiči vztahující se k nejasnostem z testu rodinných vztahů. Počet 150 dětí zajišťuje přiměřené rozdělení dětí podle předem stanovených požadavků (věk, pohlaví atp.), 50 dětí v každé skupině odpovídá běžným normám.

V patrnosti bychom měli mít možné nežádoucí proměnné, které se mohou ve výzkumu projevit. Kromě zmíněné sugestibility u mladších dětí bychom mohli brát v úvahu i rok narození dítěte – např. určité specifikum skupiny dětí narozených v určitém kalendářním roce. Takové zkruslení by pak mohlo ovlivnit interpretace vztažené k určité věkové kategorii. Tato nežádoucí proměnná by se mohla eliminovat v případě opakovaného šetření v průběhu několika let.

Jednou ze slabin výzkumu by se mohlo jevit zanedbání, zda dítě pochází z města či venkova. Je možné, že se vztahy mezi prarodiči a dětmi ve městě a na venkově odlišují. Bylo by jistě zajímavé výzkum provést u venkovských i městských dětí a výsledky porovnat. Možná bychom mohli dojít k zajímavým výsledkům.

Výzkum by bylo vhodné doplnit dalšími kvalitativními daty, získanými z rozhovorů s prarodiči, vnoučaty i rodiči, které by výsledky mého navrhovaného výzkumu doplnily. Pokládám otázky v rozhovoru by se zaměřovaly, zda vnoučata reflektují ovlivnění prarodiči, dále pak, zdali reflektují prarodiče své působení na vnoučata (popřípadě jakými způsoby), jak vztah mezi vnoučetem a prarodičem vnímá rodič dítěte. Další otázky by bylo možné zformulovat po provedení předvýzkumu a objevení dalších zajímavých aspektů. Jelikož jde o mapující výzkum, výzkumné předpoklady jsou voleny spíše obecnějšího charakteru. Pokud bychom k uvedenému výzkumu provedli již zmíněný předvýzkum, předpoklady by bylo možné dále blíže specifikovat.

Pro další výzkum v této oblasti by bylo možné využít data tohoto výzkumu a nové poznatky zohlednit při dalším mapování vztahů prarodičů a vnoučat.

6. Závěr

O tématu prarodičů by se dalo napsat mnoho dalších stran textu. Jelikož se toto téma týká každého z nás, věřím, že každý by našel oblast týkající se prarodičů, ke které by mohl přidat své řádky. Jsem si jista, že i mé vztahy s prarodiči se v práci promítají. Jelikož jsem vždy vztahy s prarodiči měla hezké, jednodušší pro mě bylo vytvářet kapitoly týkající se pozitivních vztahů. Naopak vztahy narušené, zasažené rozvody či nefunkčním zbytkem rodiny, jsou mi více vzdáleny, a tudíž psaní o nich bylo obtížnější. Přesto jsem se však v práci pokusila zahrnout více pohledů na danou problematiku.

Pokud by se někdo chtěl dále zabývat tématem prarodičů ve výchově, jistě by stálo za zmapování a rozpracování i tématu prarodičovské role mužské a jejich odlišností od ženské. Práce by také mohla mít jiných charakter, kdybychom se zabývali dětmi, které byly vychovávány jen prarodiči. Takové téma by bylo jistě zajímavé pro další mapování.

Lidé se často o svých prarodičích zmiňují ve svých vyprávěních. Pokud by se prarodiče o svá vnoučata nezajímali a nejevili žádný zájem o jejich životy, pravděpodobně by se o nich raději tolik nemluvalo (Hauserová-Schönerová, 1996).

Rodina má nejen v životě malého dítěte výsadní postavení. Prarodiče i rodiče by si měli uvědomit svou důležitost v působení na dítě a snažit se jej směřovat co nejlepším směrem. Rodiče i prarodiče by měli umět poskytovat dítěti bezpodmínečnou lásku, ale také mu ukazovat hranice a vést ho k samostatnosti. Měli by dítě vhodně připravit na život v tomto světě, aby chápalo a uvědomovalo si zásady, které v životě platí. Prarodiče by měli mít možnost účastnit se života svých vnoučat. Měli by vědět, že jim dávají nejen genetický vklad, ale i vyprávěním a svým vlastním vzorem předávají mnohé názory, postoje, hodnoty i zkušenosti.

A tak bych na poslední řádky práce využila slova Hauserové-Schönerové: „*Nic, opravdu vůbec nic na světě nezůstává bez důsledků. Všechno, co člověk dělá nebo pomine, se projeví. Všichni jsme články jednoho velkého řetězu*“ (1996, str. 32).

7. Literatura, zdroje

- Adoptujte babičku* (2014). [cit. 2015-4-22] Retrieved from: <http://adoptujte-babicku.cz/>
- Bengtson, V. (2001). Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. *Journal of Marriage*, 63(1), pp. 1-16.
- Brožová, Z. (2009). *Mezigenerační vztahy a solidarita očima babiček* (Diplomová práce). Praha: FSV UK.
- Centrum pro rodinu a sociální péči. (2011). *Mezigenerační programy*. [cit. 2015-4-22] Retrieved from: <http://www.crsp.cz/o-nas/151-mezigenerani-programy>
- Centrum pro rodinu a sociální péči. (2014). *Trojlistek*. [cit. 2015-4-22] Retrieved from: www.trojlistek.com/
- Cibulec, J. (1980). *Soužití tří generací*. Praha: ROH.
- Coblentz, B. (2005). *Grandparents play big role in families*. *Mississippi state university: Family, Youth & Consumer News*, pp. 30.
- Connidis, Arnet. (2009). *Family ties and aging*. Los Angeles: Pine Forge Press.
- Copen, Silverstein, C., & Silverstein, M. (2008). The Transmission of Religious Beliefs across Generations: Do Grandparents Matter?. *Journal of Comparative Family Studies*, 39(1), pp. 59-71.
- Český statistický úřad. (2015). *Rozvodovost*. [cit. 2015-4-22] Retrieved from: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>
- Erikson, E. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo
- Gager, F. (1990). *Der andere Gott: Christsein ohne Angst*. München: Kösel.
- Geurts, T., Van Tilburg, T., & Poortman, A. (2012). The grandparent-grandchild relationship in childhood and adulthood: A matter of continuation?. *Personal Relationships*, 19(2), pp. 267-278.
- Goleman, D. (October 13, 1987). Thriving Despite Hardship: Key Childhood Traits Identified. *New York Times*. [cit. 2015-3-2] Retrieved from: <http://www.nytimes.com/1987/10/13/science/thriving-despite-hardship-key-childhood-traits-identified.html?module=Search&mabReward=relbias%3As>
- Greenberger, E., Chen, C., & Beam, M. (1998). The role of “very important” non-parental adults in adolescent development. *Journal of Youth and Adolescence*, 27(3), pp. 321-343.

- Haddad, E., Chen, C., & Greenberger, E. (2011). The Role of Important Non-Parental Adults (VIPs) in the Lives of Older Adolescents: A Comparison of Three Ethnic Groups. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(3), pp. 310-319.
- Hagestad, G., & Herlofson, K. (2006). Micro and macro perspectives on intergenerational relations and transfers in Europe, pp. 339-357. [cit. 2014-11-27] Retrieved from: http://www.un.org/esa/population/meetings/Proceedings_EGM_Mex_2005/hagestad.pdf
- Hamplová, D. (2014). Hlídní vnoučat českými prarodiči v mezinárodním srovnání. *Data a výzkum: SDA Info*, 8(1), pp. 25-40.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hatton-Yeo, A. (2008). *The EAGLE Toolkit for Intergenerational Activities*. Erlangen: University of Erlangen-Nuremberg.
- Hausarová-Schönerová, I. (1996). *Děti potřebují prarodiče*. Praha: Portál.
- Helus, Z. (2007). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada.
- Hendry, L. B., Roberts, W., Glendinning, A., & Coleman, J. C. (1992). Adolescent's perceptions of significant individuals in their lives. *Journal of Adolescence*, 15, pp. 255-270.
- Herrenkohl, E., Herrenkohl, R., & Egolf, B. (1994). Resilient early school-age children from maltreating homes: Outcomes in late adolescence. *American Journal of Orthopsychiatry*, 64(2), pp. 301-309.
- Holmes, P. (2009). Grandparent's role in the family. *A better child*. [cit. 2015-4-22] Retrieved from: <http://www.a-better-child.org/page/888950>
- Cherri, H. CH. Y. (2008). *Intergenerational learning in Hong Kong: A narrative inquiry*. University of Nottingham. [cit. 2015-2-14] Retrieved from: http://etheses.nottingham.ac.uk/486/1/Cherri_Ho_EdD_Thesis_2008.pdf
- King, V., & Elder, G. (1999). Are religious grandparents more involved grandparents? *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences*, 54(6), pp. 317.
- Kleine, W. (2012). Děti nalézají svoji víru – dospělí je provázejí. Doprovázení náboženského vývoje dětí v prvních letech života. *Časopis pro teoretické a praktické otázky teologie* (4), pp. 1-3.

- Krafftová, N. (2011). Stát se prarodičem znamená velkou událost i velké hledání. In Lusso, V. *Prarodiče, rodiče a vnoučata: o emočních, vztahových a komunikačních úskalích*, (pp. 7-12). Praha: Portál.
- Langmeier, J., & Matějček, Z. (2011). *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum
- Lusso, V. (2011). *Prarodiče, rodiče a vnoučata: o emočních, vztahových a komunikačních úskalích*. Praha: Portál.
- Mádrová, E. (1998). *Zkuste být dítětem*. Praha: Portál.
- Mádrová, E. (1987). *Test rodinných vztahů: zachycující citové vazby dítěte*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, N.P.
- Márová, Z. (1985). *Být babičkou a mít babičku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Matějček, Z. (1986). *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1997). *Radosti a strasti prarodičů, aneb, Když máme vnoučata*. Praha: Grada.
- McNeill, B. (2010). The Important Role Non-Parental Adults Have with Youth Learning Leadership. *Journal of extension: Sharing knowledge, Enriching extension*, 48(5). [cit. 2015-4-3] Retrieved from: <http://www.joe.org/joe/2010october/tt4.php>
- Mezigenerační aktivity pro prarodiče a jejich vnoučata (2014). Institut celoživotního vzdělávání - Mendelova univerzita v Brně. Brno. [cit. 2015-4-22] Retrieved from: http://u3v.mendelu.cz/cz/student/kurzy/zs_13_14/pr_v
- Možný, I. (1990). *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok.
- Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nadace táta a máma (2008). *Mezinárodní srovnání: Počty dětí v ústavní péči (ke konci roku, v tisících)*. [cit. 2015-1-18] Retrieved from: http://www.nadacetm.cz/files/files/dokumenty/Problematika_Pocty_deti_v_ustavni_peci.pdf
- Pratt, M., & Fiese, B. (2004). *Family Stories and the Life Course: Across Time and Generations*. New York: Routledge.
- Ptáček, & Kuželová, H. (2013). *Vývojová psychologie pro sociální práci*. Praha: MPSV.
- Rabušicová, M., Kamanová, L., & Pevná, K. (2010). Učení v rodině v mezigeneračním pohledu. *Pedagogická orientace*, 20(4), pp. 92-111.

- Rabušicová, M., Kamanová, L., & Pevná, K. (2012). Mezigenerační učení: učit se mezi sebou v rodině. *Studia paedagogica*, 17(1), pp. 163-182.
- Rybničková, J. (2011). *Mezigenerační učení mezi prarodiči a jejich vnoučaty*. Brno. Diplomová práce. Masarykova univerzita.
- Sánchez, M. (2006). Challenges to Intergenerational Studies: Perspective from Western Europe. *Journal of Intergenerational Relationships*, 4(2), pp. 107-109.
- Silverstein, M., & Marengo, A. (2001). How Americans enact the grandparent role across the family life course. *Journal Of Family Issues*, 22(4), pp. 493-522.
- Singly, F. (1999). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Strom, R., & Strom, S. (2000). Intergenerational Learning and Family Harmony. *Educational Gerontology*, 26(3), pp. 261-283.
- Sýkorová, D. (2007). *Autonomie ve stáří: kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Slon.
- Šulová, L. (2007). Výuka cizích jazyků od raného dětství? Výhody a nevýhody?. *E-psychologie*, 1(1), pp. 49-57.
- Šulová, L. (2010). *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum.
- Šulová, L. (2013). *Vývojová psychologie - nepublikovaná přednáška z vývojové psychologie*. Praha: FF UK.
- Uhlenberg, P., & Hammill, B. G. (1998). Frequency of grandparent contact with grandchild sets: Six factors that make a difference. *The Gerontologist*, 38(3), pp. 276-285.
- Uhlířová, V. et kol. (2010). *Dítě ve výchově příbuzných*. Praha: Občanské sdružení Rozum a Cit. [cit. 2015-4-22] Retrieved from: http://www.nadacesirius.cz/soubory/metodiky/Rozum_a_cit_Dit_ve_vchov_pibuznch.pdf
- Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.

8. Přílohy

Test rodinných vztahů:

Test rodinných vztahů: Varianta A

Test rodinných vztahů: Varianta B

Varianta A

1. Tato osoba je velmi veselá
2. Tato osoba vždy pomáhá druhým
3. Tato osoba z rodiny má nejlepší chování
4. Tato osoba mne nikdy nezklame
5. S touto osobou je samá legrace
6. Tato osoba zasluhuje pěkný dárek
7. Tato osoba je dobrý kamarád
8. S touto osobou si moc pěkně hrajeme
9. Tato osoba je velmi dobrosrdečná (má dobré srdce)
10. K této osobě se rád přitulím
11. Jsem rád, když mi tato osoba dá pusu
12. Přál bych si mít tuto osobu vždy ve své blízkosti
13. Přál bych si, aby se tato osoba o mne starala víc než o kohokoli jiného
14. Až se ožením (vdám), vezmu si někoho zrovna takového, jako je tato osoba
15. Když jsem smutný, tato osoba mne potěší
16. Tato osoba někdy nadělá zbytečný zmatek
17. Tato osoba se se mnou někdy hádá
18. Tato osoba nám někdy kazí v rodině legraci
19. Tato osoba se stále s někým hádá
20. Tato osoba mívá někdy špatnou náladu
21. Tato osoba někdy příliš mnoho nařiká, stěžuje si
22. Tato osoba se někdy zbytečně rozzlobí
23. Tato osoba doma nejvíce křičí
24. Tuto osobu v rodině bych někdy nejraději zabil
25. Někdy si přeji, aby tato osoba od nás odešla
26. Tuto osobu někdy nenávidím
27. Této osobě bych měl chuť někdy jednu vrazit
28. Někdy si myslím, že bych byl šťastnější, kdyby tato osoba v naší rodině nebyla
29. Tato osoba mne někdy otravuje
30. Někdy mám chuť vyvádět, jen abych pozlobil tuto osobu
31. Tato osoba mne dovede někdy velmi rozzlobit
32. Tato osoba je na mne velmi hodná
33. Tato osoba mne má velmi ráda
34. Tato osoba mne často chválí
35. S touto osobou z rodiny si skutečně rozumím
36. Tato osoba se na mne občas mračí
37. Tato osoba mi někdy odsekne, odbude mne
38. Tato osoba mi často vytýká chyby
39. Tato osoba mi často zakazuje chodit ven
40. Tato osoba mne hodně bije
41. Tato osoba mne příliš často trestá
42. Před touto osobou mám strach

43. Tato osoba mne nemá dost ráda
44. Tato osoba je na mne hrubá
45. Kvůli této osobě jsem někdy nešťastný/á
46. Tato osoba si na mne pořád stěžuje, není se mnou spokojena
47. Tato osoba vždy vyslechne to, co já říkám
48. Tato osoba se se mnou ráda mazlí
49. Tato osoba mne k sobě ráda přitulí
50. S touto osobou si někdy povídáme
51. S touto osobou si někdy čteme pohádky a příběhy
52. Této osobě někdy pomáhám vařit
53. Této osobě někdy pomáhám něco spravovat
54. Tato osoba si se mnou ráda hraje
55. Tato osoba mně ráda pomáhá, když se koupu
56. Tato osoba se mnou ráda dovádí
57. Tato osoba se mnou chodí někdy do kina nebo do divadla
58. Tato osoba se mnou ráda sportuje
59. Tato osoba se mnou chodí ráda na procházku
60. Tato osoba se se mnou nechce hrát, když já bych chtěl/a
61. Tato osoba mně ráda pomáhá
62. Tato osoba mi věnuje pozornost
63. Tato osoba je často u nás na návštěvě
64. Tuto osobu vídám jen málo
65. Tato osoba na mne nemá čas, je příliš zaměstnána
66. Tato osoba je málokdy doma
67. Tuto osobu babička moc rozmazluje, všechno jí dovolí
68. Tuto osobu dědeček moc rozmazluje, všechno jí dovolí
69. S touto osobou tráví babička moc času
70. S touto osobou tráví dědeček moc času
71. Tuto osobu má babička nejraději
72. Tuto osobu má dědeček nejraději
73. Tuto osobu babička nepotrestá, i když zlobí
74. Tuto osobu dědeček nepotrestá, i když zlobí

Varianta B

1. Tato osoba je velmi veselá
2. Tato osoba vždy pomáhá druhým
3. Tato osoba z rodiny má nejlepší chování
4. Tato osoba mne nikdy nezklame
5. S touto osobou je samá legrace
6. Tato osoba zasluhuje pěkný dárek
7. Tato osoba je dobrý kamarád
8. S touto osobou si moc pěkně hrajeme
9. Tato osoba je velmi dobrosrdečná (má dobré srdce)
10. K této osobě se rád přitulím
11. Jsem rád, když mi tato osoba dá pusu
12. Přál bych si mít tuto osobu vždy ve své blízkosti
13. Přál bych si, aby se tato osoba o mne starala víc než o kohokoli jiného
14. Až se ožením (vdám), vezmu si někoho zrovna takového, jako je tato osoba
15. Když jsem smutný, tato osoba mne potěší
16. Tato osoba někdy nadělá zbytečný zmatek
17. Tato osoba se se mnou někdy hádá
18. Tato osoba nám někdy kazí v rodině legraci
19. Tato osoba se stále s někým hádá
20. Tato osoba mívá někdy špatnou náladu
21. Tato osoba někdy příliš mnoho nařiká, stěžuje si
22. Tato osoba se někdy zbytečně rozzlobí
23. Tato osoba na mne často křičí
24. Tuto osobu v rodině bych někdy nejraději zabil
25. Někdy si přeji, aby tato osoba od nás odešla
26. Tuto osobu někdy nenávidím
27. Této osobě bych měl chuť někdy jednu vrazit
28. Někdy si myslím, že bych byl šťastnější, kdyby tato osoba v naší rodině nebyla
29. Tato osoba mne někdy otravuje, znervózňuje
30. Někdy mám chuť vyvádět, jen abych pozlobil tuto osobu
31. Tato osoba mne dovede někdy velmi rozzlobit
32. Tato osoba je na mne velmi hodná
33. Tato osoba mne má velmi ráda
34. Tato osoba mne často chválí
35. S touto osobou z rodiny si skutečně rozumím
36. Tato osoba se na mne občas mračí
37. Tato osoba mi někdy odsekne, odbude mne
38. Tato osoba mi často vytýká chyby
39. Tato osoba mi často zakazuje chodit ven
40. Tato osoba mne hodně bije
41. Tato osoba mne příliš často trestá
42. Před touto osobou mám strach

43. Tato osoba mne nemá dost ráda
44. Tato osoba je na mne hrubá
45. Kvůli této osobě jsem někdy nešťastný/á
46. Tato osoba si na mne pořád stěžuje, není se mnou spokojena
47. Tato osoba vždy vyslechne to, co já říkám
48. Tato osoba mne k sobě ráda přitulí
49. Tato osoba se se mnou ráda mazlí
50. S touto osobou si někdy povídáme
51. Tato osoba mně ráda pomáhá
52. Tato osoba se věnuje mým zájmům
53. Tato osoba si se mnou ráda hraje
54. Tato osoba mi pomáhá s učením
55. Tato osoba se mnou chodí na procházky a na výlety
56. Tato osoba se mnou chodí někdy do kina nebo do divadla
57. Tato osoba se mnou někdy sportuje
58. S touto osobou si někdy čteme knížky
59. Této osobě někdy pomáhám vařit
60. Této osobě někdy pomáhám něco spravovat
61. Tato osoba se mnou ráda dovádí
62. Tato osoba se se mnou nechce hrát, když já bych chtěl/a
63. Tato osoba mi věnuje pozornost
64. Tato osoba je často u nás na návštěvě
65. Tuto osobu vídám jen málo
66. Tato osoba je málokdy doma
67. Tato osoba je příliš zaměstnána, než aby na mě měla čas
68. Tuto osobu má babička nejraději
69. Tuto osobu má dědeček nejraději
70. Tuto osobu babička moc rozmazluje, všechno jí dovolí
71. Tuto osobu dědeček moc rozmazluje, všechno jí dovolí
72. S touto osobou tráví babička moc času
73. S touto osobou tráví dědeček moc času
74. Tuto osobu babička nepotrestá, i když zlobí
75. Tuto osobu dědeček nepotrestá, i když zlobí
76. Tato osoba se nechá obsluhovat
77. Tato osoba doma nic nepomůže
78. Tato osoba doma všem poroučí
79. Tato osoba myslí jen na sebe
80. Tato osoba doma nejvíce křičí
81. Této osoby je mi někdy líto
82. Kvůli této osobě je někdy babička smutná
83. Kvůli této osobě je někdy dědeček smutný
84. Babička si myslí, že tato osoba zaviňuje spory
85. Dědeček si myslí, že tato osoba zaviňuje spory
86. Tato osoba často vyvolává hádky